
**BUDAPESTI
MUNKAGAZDASÁGTANI FÜZETEK**

BWP. 2005/1

**Foglalkoztatás és iskolázottság
Magyarországon**

KERTESI GÁBOR
VARGA JÚLIA

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
Munkaerőpiaci Kutatások Műhelye

Budapesti Corvinus Egyetem
Emberi Erőforrások Tanszék

Budapest, 2005.

Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon

KERTESI GÁBOR
VARGA JÚLIA

Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek

BWP. 2005/1

2005. február

Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek 2005/1
Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézet
Munkaerőpiaci Kutatások Műhelye
Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tanszék

Foglalkoztatás és iskolázottság Magyarországon

Szerzők: KERTESI Gábor, MTA Közgazdaságtudományi Intézet és Sulinova Kht.
E-mail: kertesi@econ.core.hu

VARGA Júlia, Budapesti Corvinus Egyetem, Emberi Erőforrások Tan-
szék. E-mail: varga@uni-corvinus.hu

A tanulmány „A tudás alapú gazdaság és a munkaerőpiac Magyarországon a
XXI. században c. 5/180/2001 sz. NKFP-projekt keretében készült.

ISSN 1785-3788
ISBN 963 9588 34 2

Kiadja az MTA Közgazdaságtudományi Intézet
a „Közösen a jövő munkahelyeiért” Alapítvány és a
Magyar Közgazdász Alapítvány támogatásával

Budapest, 2005.

**BUDAPEST WORKING PAPERS
ON THE LABOUR MARKET****BUDAPESTI
MUNKAGAZDASÁGTANI FÜZETEK**

BWP. 2000/1	Péter Galasi and Gyula Nagy	Are children being left behind in the transition in Hungary?
BWP 2000/2	Árpád Ábrahám and Gábor Kézdi	Long-run trends in earnings and employment in Hungary, 1972–1996
BWP 2000/3	Kőrösi Gábor	A vállalatok munkaerő-kereslete
BWP 2000/4	Kertesi Gábor	A cigány foglalkoztatás leépülése és szerkezeti átalakulása 1984 és 1994 között
BWP 2000/5	Fazekas Károly	A külföldi működőtőke-beáramlás hatása a munkaerőpiac regionális különbségeire Magyarországon
BWP 2000/6	Kertesi Gábor	Ingázás a falusi Magyarországon
BWP 2000/7	G. Kertesi–J. Köllő	Wage Inequality in East-Central Europe
BWP 2000/8	Károly Fazekas	The impact of foreign direct investment inflows on regional labour markets in Hungary
BWP 2000/9	Nagy Gyula	A munkanélküli-segélyezés Magyarországon a kilencvenes években

BWP 2001/1	János Köllő	The patterns of non-employment in Hungary's least developed regions
BWP 2001/2	Köllő János	A munkanélküli segélyrendszer 2000. évi szigorításának politikai támogatottsága
BWP 2001/3	Kertesi G. – Köllő J.	Ágazati bérkülönbségek Magyarországon
BWP 2001/4	Gábor Kertesi – János Köllő	Economic transformation and the revaluation of human capital – Hungary, 1986–1999
BWP 2001/5	Galasi P. – Nagy Gy.	Járadékjogosultság és elhelyezkedési esélyek
BWP 2001/6	Kertesi Gábor – Köllő János	A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése Magyarországon
BWP 2001/7	Köllő János	A járadékos munkanélküliek álláskilátásai 1994 és 2001 tavaszán
BWP 2001/8	Galasi Péter–Nagy Gyula	A munkanélküli ellátás változásainak hatása a munkanélküliek segélyezésére és elhelyezkedésére
BWP 2001/9	Fazekas Károly	Az aktív korú állástalanok rendszeres szociális segélyezésével és közcélú foglalkoztatásával kapcsolatos önkormányzati tapasztalatok
BWP 2001/10	Júlia Varga	Earnings Expectations and Higher Education Enrolment Decisions in Hungary
BWP 2001/11	Köllő János	Meddig tart a rendszerváltás?

BWP 2002/1	Péter Galasi– Júlia Varga	Does Private and Cost-Priced Higher Education: Produce Poor Quality?
BWP 2002/2	Köllő János	Az ingázási költségek szerepe a regionális munkanélküli különbségek fenntartásában – Becslési kísérletek
BWP 2002/3	Gábor Kézdi	Two Phases of Labor Market Transition in Hungary: Inter-Sectoral Reallocation and Skill-Biased Technological Change
BWP 2002/4	Gábor Kőrösi	Labour Adjustment and Efficiency in Hungary
BWP 2002/5	Gábor Kertesi and János Köllő	Labour Demand with Heterogeneous Labour Inputs after the Transition in Hungary, 1992–1999 – and the Potential Consequences of the Increase of Minimum Wage in 2001 and 2002
BWP 2002/6	Fazekas Károly	A tartós munkanélküliek rendszeres szociális segélyezése és önkormányzati közfoglalkoztatása Magyarországon, 2000-2001
BWP 2002/7	Zsombor Cseres- Gergely	Residential Mobility, Migration and Economic Incentives – the Case of Hungary in 1990–1999
BWP 2002/8	Kőrösi G.–Surányi É.	Munkahely-teremtés és -rombolás
BWP 2003/1	Ágnes Hárs	Channeled East-West labour migration in the frame of bilateral agreements
BWP 2003/2	Galasi Péter	Munkanélküliségi indikátorok és az állásnélküliek munkaerő-piaci kötődése
BWP 2003/3	Károly Fazekas	Effects of foreign direct investment on the performance of local labour markets – The case of Hungary
BWP 2003/4	Péter Galasi	Estimating wage equations for Hungarian higher-education graduates
BWP 2003/5	Péter Galasi	Job-training of Hungarian higher-education graduates
BWP 2003/6	Gábor Kertesi–János Köllő	The Employment Effects of Nearly Doubling the Minimum Wage – The Case of Hungary
BWP 2003/7	Nemes-Nagy József– Németh Nándor	A "hely" és a "fej". A regionális tagoltság tényezői az ezredforduló Magyarországon
BWP 2003/8	Júlia Varga	The Role of Labour Market Expectations and Admission Probabilities in Students' Application Decisions on Higher Education: the case of Hungary
BWP 2004/1	Gábor Kertesi	The Employment of the Roma – Evidence from Hungary
BWP 2004/2	Kézdi Gábor	Az aktív foglalkoztatáspolitikai programok hatásvizsgálatának módszertani kérdései
BWP 2004/3	Galasi Péter	Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? A munkahelyi követelmények változása és a felsőfokú végzettségű munkavállalók reallokációja Magyarországon 1994–2002
BWP 2004/4	Galasi Péter	Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002
BWP 2004/5	István R. Gábor	Capitalist firm vis-à-vis with trade union, versus producer co-operative. A peripatetic scholastic tale on the controversial relationship between institutional rationality/diversity and market self-regulation
BWP 2004/6	Bódis Lajos – John Micklewright – Nagy Gyula	A munkanélküli ellátás indokoltsági feltételeinek érvényesítése: empirikus vizsgálat az elhelyezkedési készség ellenőrzésének hatásairól
BWP 2004/7	Kertesi G. –Kézdi G.	Általános iskolai szegregáció – okok és következmények

Budapest Working Papers on the Labour Market is jointly published by the Labour Research Department, Institute of Economics Hungarian Academy of Sciences and the Department of Human Resources, Corvinus University of Budapest

Papers can be downloaded from the homepage of the Institute of Economics: <http://econ.core.hu>

BWP 2005/1

KERTESI GÁBOR – VARGA JÚLIA

FOGLALKOZTATÁS ÉS ISKOLÁZOTTSÁG MAGYARORSZÁGON

Összefoglalás

A tanulmány a magyarországi alacsony foglalkoztatási szint iskolázottsággal összefüggő okait vizsgálja. A kiindulópont: a népesség iskolai végzettség szerinti összetétele nemzetközi összehasonlításban. Az összehasonlítást alapvetően megnehezítik a magyar iskolarendszer egyes fokozatainak besorolási bizonytalanságai. Nyomós tartalmi okok szólnak amellett, hogy a hazai szakmunkásképző/szakiskola végzettséget a felső-középfoknál alacsonyabb végzettségi kategóriába soroljuk. Ilyen osztályozás mellett a magyarországi népesség iskolázottsága 2001-ben – a kilencvenes évek nagymérvű iskolázási expanziója ellenére is – jelentősen elmarad a EU-országok átlagától. Az alacsony iskolázottságúak még mindig igen magas aránya döntően arra vezethető vissza, hogy a nyolcvanas évek közepétől megtört az a hosszú távú trend, amely a hetvenes évek eleje óta évről-évre folyamatosan csökkentette az egy születési évjáratból a nagyon alacsony iskolázottsági szinten megrekedt népesség arányát. Az iskolázottsági expanzió megállt a szegény néprétegeknél. A foglalkoztatási lemaradás zöme abból adódik, hogy bajok vannak az alacsony iskolázottságú munkaerő foglalkoztatásával: az EU átlagához képest túl sokan vannak, és rosszabbul is foglalkoztathatók. A tanulmány végül régebbi evidenciákra és néhány új érvre támaszkodva igyekszik eloszlatni azokat az aggodalmakat, amelyek szerint Magyarországon az érettségit adó középiskolákban és a felsőoktatásban fölösleges túlképzés folyna.

JEL kódok: I21, J21, J24

BWP 2005/1

EMPLOYMENT AND EDUCATIONAL ATTAINMENT IN HUNGARY

BY GÁBOR KERTESI AND JÚLIA VARGA

Abstract

The paper examines the dependence of Hungary's low rate of employment on the educational level of the Hungarian population. It sets out from a comparative assessment of the distribution of the Hungarian population by educational attainment. Such a comparative assessment is rendered extremely by the ambiguous position of vocational training school qualification. Strong arguments can be advanced in favour of ranking vocational training school qualification in Hungary lower than upper-secondary school qualification. The adoption of such ranking shows that educational level of the Hungarian population in 2001, even after the fast educational expansion of the 1990s, lags far behind the EU average. The main reason for why the poorly educated still represent a very large share in the Hungarian population lies in the fact that after more than a decade of steadily declining proportions of those among successive cohorts who left school with very low educational attainment, this long-term trend got interrupted in the mid-1980s. Educational expansion has failed to reach the poor. Hungary's low rate of employment can be attributed in a large part to difficulties in employing the low-educated: as compared to what is typical in the rest of the EU, there are too many of them, and they are less employable. Based on some generally recognized facts as well as a few new pieces of evidence, the paper concludes by arguing against the concerns of those who see unnecessary over-education taking place in Hungary's upper-secondary and higher education.

Keywords: educational attainment, employment, Hungary

JEL kódok: I21, J21, J24

Magyarországon, a megindult növekedés ellenére, továbbra is alacsony a foglalkoztatottság. Az állástalanok (munkanélküliek és inaktívok) aránya nemzetközi összehasonlításban rendkívül magas. A foglalkoztatottak aránya a legalacsonyabbak közé tartozik Európában: a magyar foglalkoztatási ráta több mint 10 százalékponttal marad el az EU-tagországok¹ átlagától. Foglalkoztatásbeli lemaradásunk azonban – nemtől és korcsoporttól függően – iskolai végzettségi kategóriánként igen különböző: a felsőfokú végzettségűekre nézve csekély, mindössze 3-4 százalékpontnyi, a középfokú végzettségűeknél 7-8 százalékpontnyi, a középfokúnál alacsonyabb végzettségűek esetében azonban már igen jelentős: 15-30 százalékpontot tesz ki. Foglalkoztatás és oktatáspolitikai szempontból is rendkívül lényeges kérdés, hogy az aggregált lemaradásban mekkora szerepet játszik az iskolázottsági összetétel-különbség, illetve az, hogy különböző iskolai végzettségű emberek az Európai Unió átlagához képest más-más mértékben foglalkoztathatók.

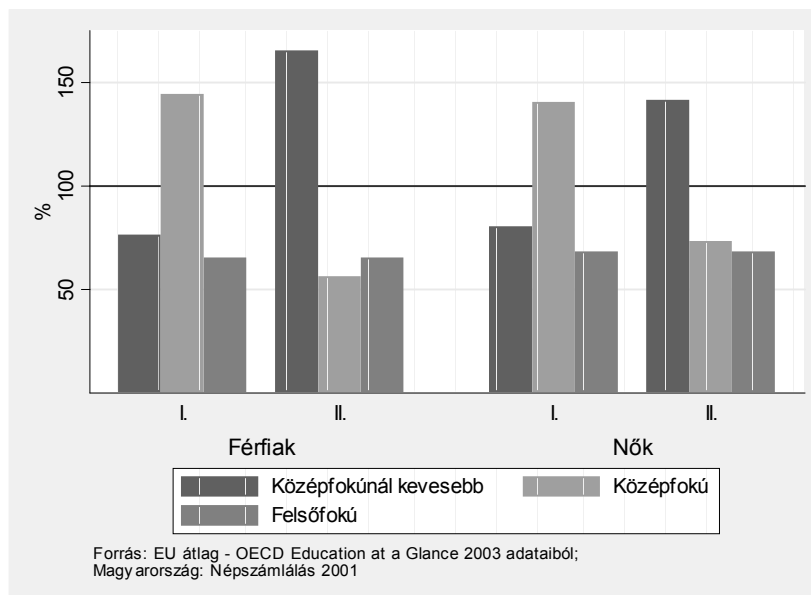
EGY OSZTÁLYOZÁSI PROBLÉMA

A foglalkoztatási ráták különbségének tényezőkre bontása során azonban – az iskola-rendszerek különbségéből fakadóan – egy igen komoly módszertani problémába ütközünk. Nem egyértelmű, hogy egyes iskolatípusok *nemzetközileg összehasonlítható* végzettségi kategóriákba sorolását miképpen kell megoldani². A foglalkoztatottság és iskolázottság összefüggéseit vizsgálva olyan csoportokat kell képeznünk, ahol az azonos végzettségi csoportba sorolt emberekről joggal feltételezhetjük, hogy hasonló mennyiségű emberi tőkét halmoztak fel – hasonló mértékben rendelkeznek azokkal a készségekkel és képességekkel, melyekre a munkáltatók igényt tartanak –, és ezért hasonlóan foglalkoztathatók. Az egyes országok iskolarendszerei sok tekintetben különböznek egymástól, a legfontosabb eltérések azonban az ún. felső középfokú oktatásban figyelhetők meg: a képzés hossza és tartalma

¹ Amikor a tanulmányban összehasonlításokat végzünk Magyarország és az Európai Unió között, a hazai adatokat mindvégig az itt következő 15 Európai Unió ország adataival (átlagával stb.) vetjük egybe: Portugália, Spanyolország, Olaszország, Görögország, Luxemburg, Írország, Belgium, Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Finnország, Ausztria, Dánia, Svédország, Németország.

² A legismertebb, nemzetközileg összehasonlítható kategóriarendszer az először 1976-ban kidolgozott ISCED besorolási rendszer, melyet 1997-től kezdődően az OECD közreműködésével átalakítottak. Az ISCED-97 rendszer többféle kritérium alapján sorolja be az oktatási programokat, a programok orientációja, az iskolarendszerben betöltött szerepe, a képzés hossza stb. alapján.

igen különböző lehet. Magyarországon – a volt szocialista országokhoz hasonlóan – a szakiskolai és szakmunkás végzettségűek jelentős hányada rövidebb képzési időben tanult³, és képzésük tartalma is jelentősen különbözik/különbözött az érettségit adó középiskolában (szakközépiskolában, gimnáziumban) végzettekétől. A nemzetközileg összehasonlítható iskolázottsági csoportok kialakításakor tehát az a legfontosabb eldöntendő kérdés, hogy a szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűeket a felső középfokú végzettségűek közé soroljuk-e avagy sem.⁴ A kétféle besorolástól függően Magyarország relatív iskolázottsági helyzete az EU átlagához képest vagy nagyon jó, vagy nagyon rossz (1. ábra).

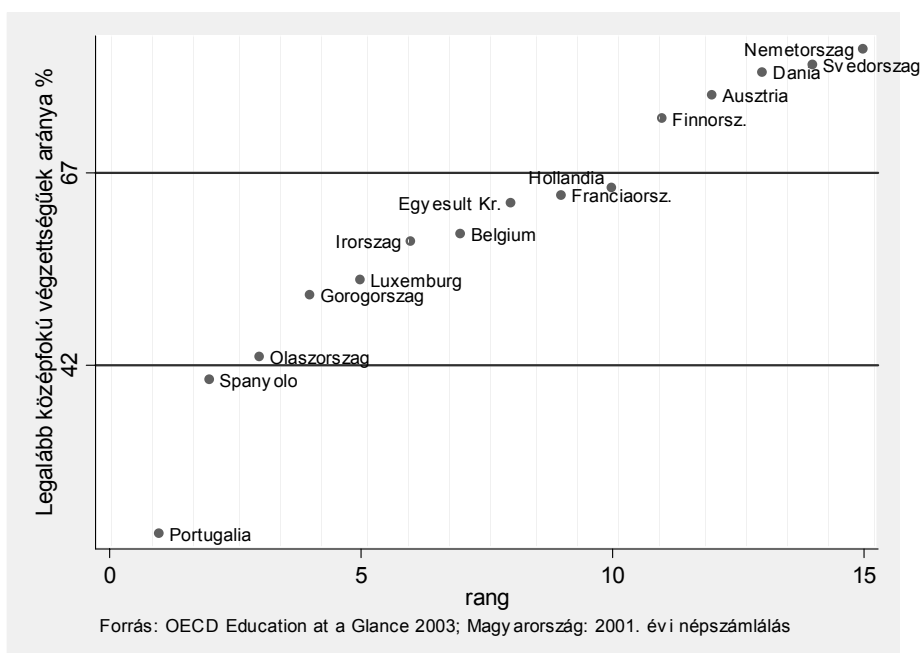

1. ábra A 25-64 éves népesség legmagasabb iskolai végzettség szerinti megoszlása az EU-átlag százalékában a kétféle besorolás szerint nemenként, 2001

³ A 2001-es népszámlálás adatai szerint a 25-64 éves, legmagasabb iskolai végzettségként szakmunkásképzőt végzettek 6 %-a 10, 94 %-a pedig 11 osztályt végzett, a szakiskolai végzettségűek 12 %-a 9, 32 %-uk 10 osztályt.

⁴ Az ISCED besorolási rendszerben a szakmunkásképző végzettségűek az ISCED3C besorolást kapták, mely a felső középiskolai végzettségek közé tartozik. Az ISCED3C kategóriába nagyon heterogén oktatási programok kerültek be. Ezek összehasonlíthatóságának korlátairól lásd például *OECD* (1999) 40-46. old. A volt szocialista országok oktatási rendszerei igen hasonlóak voltak. A középfokú oktatásban valamennyi országban léteztek a rövidebb képzési idejű, szakmunkásképzést folytató iskolatípusok. Ezt az iskolatípust a Cseh Köztársaság és a Szlovák Köztársaság a magyar adatszolgáltatáshoz hasonlóan a felső középfokú végzettség közé sorolja, Lengyelország viszont a felső középfokúnál alacsonyabb végzettségek közé. A következőkben amellet érvelünk, hogy a 3 éves szakmunkásképző végzettség felső középiskolai végzettségkénti kategorizálása erősen torzítja a népesség iskolázottságának megítélését és a különböző végzettségi csoportok foglalkoztatási rátájának vizsgálatát.

Ha a szakmunkásképzőt végzetteket felső középiskolai végzettségűeknek tekintjük, akkor Magyarország iskolázottság tekintetében a legfejlettebb EU-országok közelében van. A 25-64 éves népességben belül a legalább felső középiskolai végzettségűek aránya 6 százalékponttal még meg is haladja az EU-országok hasonló értékét, és csak Németország, Norvégia, Dánia, Svédország és Finnország előzi meg hazánkat (2. ábra).

2. ábra A legalább felső középiskolai végzettségűek aránya a 25-64 éves népességből az EU-országokban, 2001

Ha a másik besorolást alkalmazzuk, vagyis ha a szakmunkásképző és szakiskolai végzettségűeket nem tekintjük felső középiskolai végzettségűeknek, akkor Magyarország Olaszország közelében van a legalább középfokú végzettségűek arányát tekintve, és csak Spanyolországot és Portugáliát előzi meg.

A SZAKMUNKÁS/SZAKISKOLAI VÉGZETTSÉG ÁTSOROLÁSÁNAK SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

A kétféle besorolás közötti választás nem lehet önkényes. A kérdés eldöntéséhez az *első* támpont a *befejezett osztályok számának összehasonlítása* lehet. Egy ország emberi tőke állományát ugyanis a legegyszerűbben a népesség által elvégzett iskolai osztályok számával lehet mérni⁵. A formálisan

⁵ Ez a mérés abból a feltételezésből indul ki, hogy az emberi tőke akkumulációja – a minőségi különbségektől eltekintve – arányos az idővel, vagyis hogy minden egyes

előírt iskolázási idő összehasonlítása azt mutatja, hogy a magyarországi szakmunkásképzőt és szakiskolát végzettek befejezett iskolai éveinek száma nem éri el az EU-országokban felső középiskolai végzettséget szerzett emberek iskolázási idejét (1. táblázat).

1. táblázat

A formálisan előírt kumulált iskolázási évek száma és a 25-64 éves népesség átlagos befejezett osztályainak száma az EU-országokban és Magyarországon, 2001

Ország	Kumulált iskolázási évek száma oktatási szintenként		Befejezett osztályok száma
	Alsó középfok	Felső középfok	
Ausztria	9	13	11.9
Belgium	8	12	10.8
Dánia	9	13	12.4
Egyesült Királyság	10	12	11.9
Finnország	9	12	11.6
Franciaország	9	12	11.2
Görögország	9	12	10.9
Hollandia	10	12	11.9
Írország	9	12	10.8
Németország	10	13	12.4
Olaszország	8	13	n.a..
Portugália	8	12	10.0
Spanyolország	8	12	10.8
Svédország	9	12	12.0
EU-átlag	9	12	11.4
Magyarország I. besorolás	8	10-11-12 ^b	10.8
Magyarország II. besorolás	8-10-11 ^a	12	10.8

Forrás: OECD Education at a Glance 2003.; Magyarország: számított adatok a 2001. évi népszámlálás adatainak felhasználásával

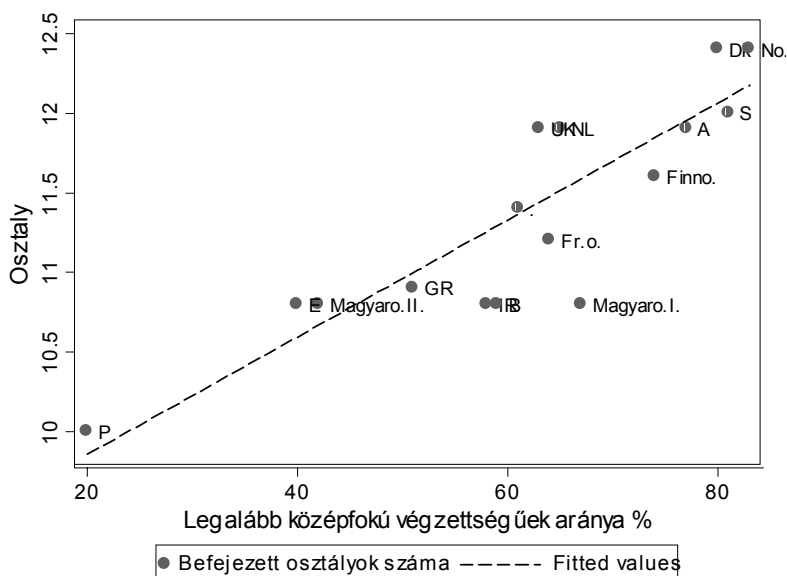
^a A 25-64 népességben a tényleges befejezett átlagos osztályszám = 9,36

^b A 25-64 népességben a tényleges befejezett átlagos osztályszám = 11,48

iskolaév azonos mértékű emberi tőke növekedést eredményez. Ha azonban a különböző iskolatípusokban elvégzett iskolaévek – a minőségi különbségek miatt – különböző mértékben járulnak hozzá az emberi tőke felhalmozásához, és ezért különböző hozamot eredményeznek, akkor ez a feltételezés nem állja meg a helyét. Ennek a problémának a kiküszöbölésére az egyik megoldás az, ha az iskolázási évek számát felbontjuk a különböző iskolatípusokban eltöltött iskolaévek összegére, és az adott iskolatípus hozamával súlyozzuk. *Wossmann* (2001) például ezt az eljárást alkalmazza.

Valamennyi uniós országban minimum 12 év a felső középfokú végzettség megszerzéséig formálisan előírt iskolázási évek száma, a magyar szakmunkás iskolát végzettké viszont legfeljebb 11 év (az idősebb korosztályok esetén csak 10 év). Az alsó középfokú végzettségűek befejezett osztályainak száma az EU átlagában 9 év, a felső középfokú végzettségűeké 12 év. Az *I. táblázatban* feltüntettük az egyes iskolázottsági csoportokba tartozók átlagos befejezett osztályszámát Magyarországon a kétféle kategorizálás esetén. Ha a szakmunkás végzettségűeket nem soroljuk be a felső középfokú végzettségűek közé (II. besorolás), akkor az alsó és felső középfokú kategóriákba tartozók átlagos befejezett osztályainak száma (9,36 és 12 év) közelebb esik az EU átlagához (9 és 12 év), mint ha az I. besorolást alkalmazzuk (8 és 11,48 év).

Egy második szempont – a befejezett osztályszám és a középiskolai végzettségűek arányának összevetése – is azt támasztja alá, hogy helyesebb kihagyni a szakmunkás végzettségűeket a felső középiskolai végzettségűek közül. A *3. ábrán* a legalább felső középfokú végzettségűek népességben belüli arányának függvényében rajzoltuk ki az EU-országok népességének átlagosan elvégzett iskolai osztályszámát. A magyar adatokat kihagyva, a pontokra regressziós egyenest illesztettünk. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a kétfajta besorolásnak megfelelő magyar adatok milyen viszonyban állnak az európai trendekkel.

3. ábra A 25-64 éves népességből a legalább felső középfokú végzettségűek aránya és az átlagos befejezett osztályszám, 2001

Forrás: Fuente-Donenech, 2001.; Education at a Glance 2003; Magyarország: Népszámlálás 2001.

$R^2=0,8150$; Kiigazított $R^2=0,7982$; $F(1,11)=48,47$; $\text{Prob}>F=0,0000$
 Coef:0,03678; Standard hiba:0,0052828; $t=6,96$; $P>|t|=0,00$

Ha az I. besorolást alkalmazzuk, vagyis ha a szakmunkás-iskolai végzettségűeket a felső középiskolai végzettségűek közé soroljuk, akkor Magyarországon csaknem egy teljes osztállyal alacsonyabb a népesség átlagos befejezett osztályainak száma, mint a regresszió által előrejelzett érték. Ha viszont a II. besorolást alkalmazzuk, vagyis ha a szakmunkás-iskolai végzettségűeket nem soroljuk a felső középfokú végzettségűek közé, akkor a népesség átlagos befejezett osztályainak száma a prediktált érték közelében alakul. Az I. besorolás alkalmazásakor az eltérés a becsült aránytól akkora, mintha az átlagos befejezett osztályszám eggyel nagyobb volna. Vagyis a különbség éppen a szakmunkás iskolai és érettségit adó képzés hosszának különbségével egyezik meg. Az átlagos EU-országban a felső középiskolai végzettségűek humán tőkéje egy évnnyi iskolázással arányos tőkeállománnyal nagyobb, mint a magyar szakmunkás végzettségűeké. Az iskolázási idő különbsége valószínűleg még alá is becsüli a felhalmozott emberi tőke mennyiségét a kétféle iskolatípus között, mivel a szakmunkás végzettség hozama jóval kisebb, mint az érettségit adó középiskoláé (az előbbié 10-14%, az utóbbié 40 % az általános iskolai végzettséghez viszonyítva (*Kézdi* (2004)).

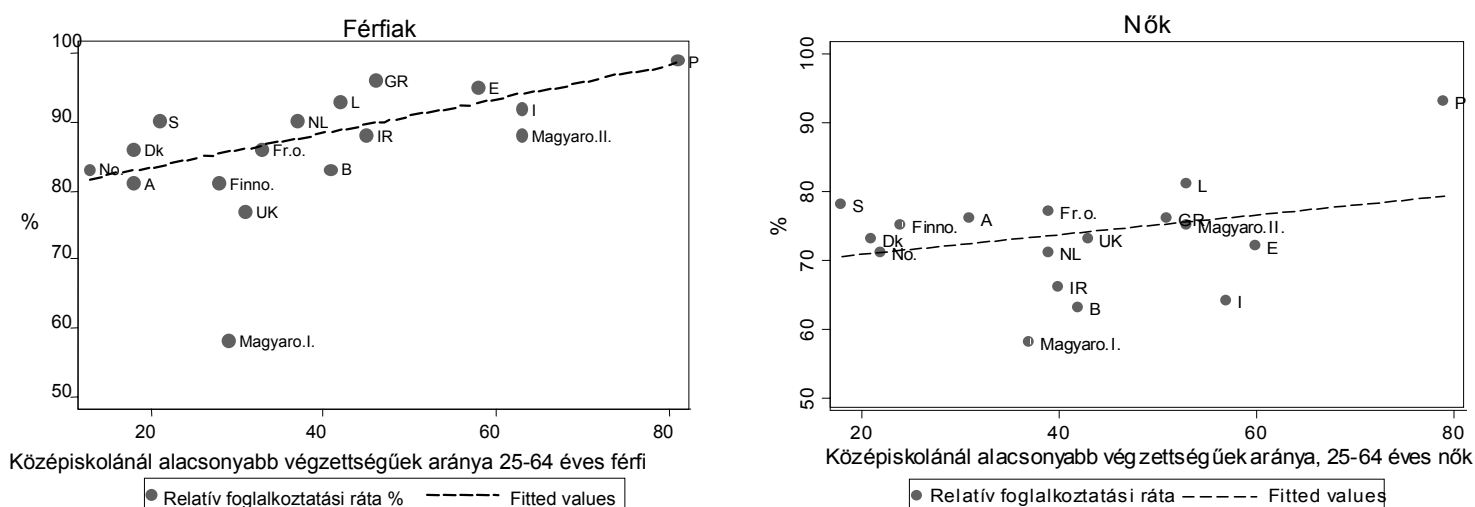
Az iskolázási időben mutatkozó egy évnnyi különbség minden józan belátás szerint *igen nagy*. Hogy a nagyságrendeket érzékeljük: (i) 2001. évi adatok alapján az EU-országok 25-64 éves népességének átlagos befejezett iskolai osztályszáma 0,6 évvel haladja meg Magyarországot; (ii) Magyarországon az 90-es évtized hatalmas középiskolai és felsőfokú oktatási expanziója egy évtized leforgása alatt körülbelül egy évnnyi (pontosan $10,97 - 9,86 = 1,11$ évnnyi)⁶ javulást hozott a 25-64 éves népesség átlagos befejezett iskolai osztályszámát tekintve; (iii) végül az érdekesség kedvéért megemlítünk egy különleges esetet az iskolázási expanziók történetében: Indonézia esetét, ahol az 1970-es évtizedben két hullámban (1973–74-ben és 1978–79-ben) igen nagyszámú – 61 ezer – új általános iskolát építettek. Ennek a példa nélkül állóan nagy iskolaépítési boomnak az eredményeként két évtizeddel később 0,25-0,4 évvel nőtt meg az indonéz népesség által elvégzett átlagos iskolai osztályok száma. (Lásd erről *Duflo* (2001) írását.)

A befejezett osztályszám és a középiskolai végzettségűek arányának összevetése tehát azt erősíti meg, hogy a szakmunkás végzettségűeket nem helyes a felső középiskolai végzettségűek közé sorolni. A nemzetközi összehasonlítások elvégzéséhez a II. csoportosítás a megfelelő.

A dilemma eldöntéséhez érdemes egy *harmadik* szempontot – a *munkaerőpiac értékítéletét* – is számításba venni. Nevezetesen: érdemes azt is meg-

⁶ Az 1990. és a 2001. népszámlálás alapján számolva.

vizsgálni, hogy az azonos vagy külön csoportokba sorolandó iskolai végzettségek mennyire hasonlónak vagy különbözőnek bizonyulnak a munkaerőpiacon, – mind a keresleti, mind pedig a kínálati oldalról nézve. Munkaerő-keresleti oldalon azt kell megvizsgáljunk, hogy foglalkoztatási esélyekben mérve, nemzetközi összehasonlításban mit érnek a szóban forgó iskolai végzettségek. Munkakínálati oldalon pedig azt, hogy miként változott meg a különböző középfokú továbbtanulási formák iránti kereslet szerkezete az elmúlt 10-15 évben, miután a kötelező beiskolázási keretszámokat – a pályaorientáció e bürokratikus korlátait – eltörölték.

4. ábra Az aluliskolázottak relatív foglalkoztatási rátája és a 25-64 éves népességből a legalább felső középfokú végzettségűek aránya nemenként, 2001

Forrás: OECD Employment Outlook 2003.; OECD Education at a Glance 2003. Magyarország: Népszámlálás 2001.

Férfiak: $R^2=0,5314$; Kiigazított $R^2=0,4959$; $F(1,13)=14,77$; $\text{Prob}>F=0,0000$;

Coef: 0,24656; Standard hiba: 0,0641; $t=3,84$; $P>|t|=0,002$

Nők: $R^2=0,1084$; Kiigazított $R^2=0,0499$; $F(1,13)=1,58$; $\text{Prob}>F=0,2307$;

Coef: 0,1429; Standard hiba: 0,11366; $t=1,26$; $P>|t|=0,231$

A keresleti oldali megfontolásokat a 4. ábra segítségével mutatjuk be. Az ábra a középisikolánál alacsonyabb végzettségűek relatív foglalkoztatási rátájának⁷ és a legalább felső középfokú végzettségűek népességben belüli arányának kapcsolatát mutatja nemenként⁸ Azt látjuk: minél iskolázottabb a

⁷ Relatív foglalkoztatási ráta: a középisikolánál alacsonyabb végzettségűek (aluliskolázottak) foglalkoztatási rátája osztva az országos foglalkoztatási rátával (%-ban).

⁸ Mivel a női foglalkoztatási ráta – részben kulturális, részben a gyermekneveléshez kapcsolódó okok következtében – számos országban jelentősen különbözik a férfiak

tipikus állampolgár (minél nagyobb a legalább felső középiskolai végzettségűek népességén belüli aránya), annál rosszabbak az iskolázatlanok foglalkoztatási esélyei. Portugáliában például, ahol a legalacsonyabb a legalább középfokú végzettségűek aránya, az alacsony iskolázottságú népesség foglalkoztatási rátája alig marad el az országos foglalkoztatási rátától, míg Németországban, ahol a legmagasabb a középiskolát végzettek népességén belüli aránya, az aluliskolázottak foglalkoztatási esélyei jóval rosszabbak, mint az átlagé. (Az összefüggés elsősorban a férfiak esetében figyelhető meg, de a nőknél is látható, bár kevésbé egyértelműen.)⁹

Magyarországon, mindkét besorolás alkalmazása esetén alacsonyabb a középiskolánál alacsonyabb végzettségűek relatív foglalkoztatási rátája, mint a becsült érték. Az I. besorolás alkalmazása esetén a relatív foglalkoztatási ráta ismét nagyon távol van a becsült értéktől, míg a II. besorolás esetén az alacsony iskolázottságúak relatív foglalkoztatási rátája a becsült érték közelében helyezkedik el, bár annál valamivel alacsonyabb. A relatív foglalkoztatási ráták vizsgálata is azt jelzi, hogy a magyar szakmunkásképzőt végzettek felső középfokú végzettségűek közé sorolása jelentősen torzítaná a nemzetközi összehasonlítást.

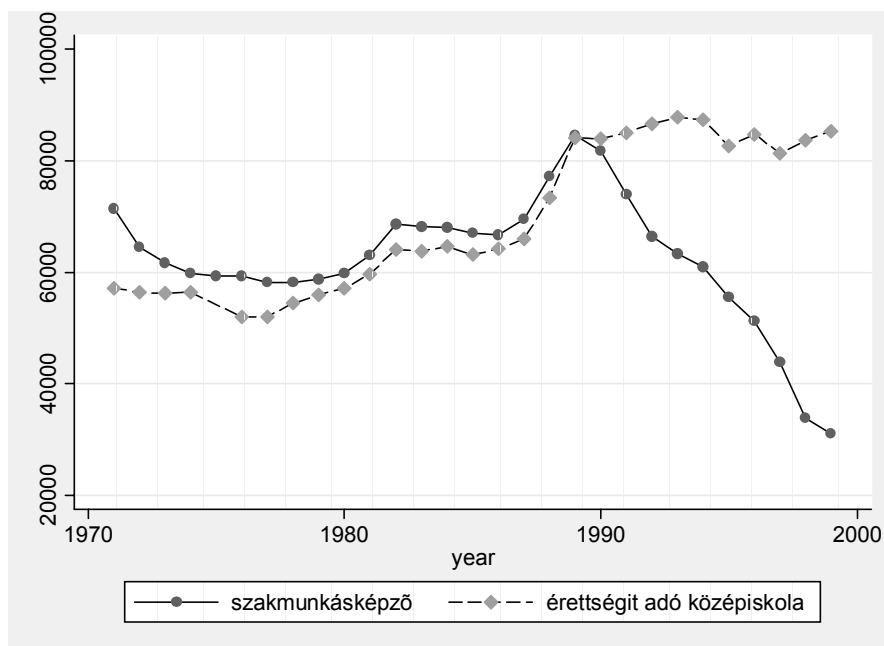
A II. besorolás alkalmazása mellett szólnak azok a változások is, melyek a *kínálati oldalon* mentek végbe a rendszerváltozást követően. A munkakínálat szerkezetének változását a különböző középfokú képzési programok iránti kereslet változásaként követhetjük. Ha nincsenek jelentős korlátozások a képzési programok közötti választásban, akkor az általános iskola befejezése után a fiatalok olyan programokba jelentkeznek, melyeknek egyéni hozamai – akár foglalkoztatásban, akár keresetekben mérve – kedvezőek a számukra¹⁰. A rendszerváltozást követően az érettségit adó középiskolákba való jelentkezések aránya jelentősen megnőtt, a szakmunkásképző intézményekbe és szakiskolákba való (első helyes) jelentkezések száma pedig radikálisan lecsökkent (lásd 5. ábra). A jelentkezések szerkezetének átala-

kétól (a legmagasabb iskolázottsági csoportot kivéve), az összehasonlítást érdemes nemenként külön elvégezni.

⁹ Messzire vezető okai lehetnek annak az itt megfigyelt jelenségnek, hogy a gazdaságilag fejlettebb (átlagosan iskolázottabb) országokban rosszabb az alacsony iskolázottságúak foglalkoztathatósága az átlagos dolgozó foglalkoztatottságához képest. E jelenség okainak feltárása az itteninél minden bizonnyal mélyebb vizsgálódásokat igényel. Mi arra gyanakszunk, hogy a tudásigényes technológiai változás (és a tőke-képzett munka komplementaritás) az, ami egyre jobban aláássa az alacsony iskolázottságú munkaerő foglalkoztatási esélyeit. A szóban forgó technológiai változás pedig a leginkább a fejlettebb (átlagosan iskolázottabb) országokban haladt előre.

¹⁰ A munkaerőpiaci várakozások szerepéről a középiskola típusának megválasztásában lásd: *Hermann* (2004).

kulása szorosan követte a kereseti hozamok¹¹ és a foglalkoztatási előnyök változásának trendjeit.

5. ábra Szakmunkásképzőbe, illetve érettségít adó középiskolába elsőévesként beiskolázottak száma 1970 és 1999 között, fő

A befejezett osztályszám és a munkaerőpiac ítéletének vizsgálata alapján tehát megalapozottnak tűnik, hogy a nemzetközi összehasonlításokhoz a II. besorolást alkalmazzuk. A szakmunkás, illetve szakiskolai végzettségűeket ezért nem soroljuk a felső középfokú végzettségűek közé¹².

MAGYARORSZÁG MENNYISÉGI LEMARADÁSA AZ ISKOLÁZTATÁS TERÜLETÉN

Ennek a klasszifikációnak az alkalmazása esetén viszont a magyar népesség iskolázottság szerinti megoszlása (2. táblázat) azt mutatja, hogy Magyarország az iskolázottság, illetve a felhalmozott emberi tőke állomány tekintetében elmarad az EU átlagától. A 25-64 éves férfiak körében a felső középfokú végzettségűek aránya 17 százalékponttal, a felsőfokú végzettsé-

¹¹ 1989 és 2002 között a szakmunkás végzettség általános iskolai végzettséghez mért kereseti hozama 10-14 % között stagnált, az érettségié viszont 30-ról 40 %-ra nőtt. Lásd Kézdi (2004).

¹² A korábbi szakmunkásképző iskolák (jelenlegi nevükön szakiskolák) képzési programjai időközben átalakultak, a képzési idő meghosszabodott. Ennek hatásáról jelenleg még nem tudunk következtetéseket levonni. Ebben az elemzésben a 2001-ben 25-64 évesek iskolázottságát, foglalkoztatását vizsgáljuk, akik végzettségüket az átalakulás előtt szerezték.

gúék aránya 8 százalékponttal marad el az EU átlagától. A nők esetében az elmaradás 8, illetve 7 százalékpontnyi.¹³

2.táblázat

A 25-64 éves népesség legmagasabb iskolázottsági szint szerinti megoszlása nemenként, 2001

Iskolai végzettség	Férfiak		Nők	
	EU-átlag	Magyarország	EU-átlag	Magyarország
Felső középiskolainál alacsonyabb ^a	38	63	41	58
Felső középiskolai végzettségű	39	22	36	27
Felsőfokú végzettségű	23	15	22	15
Együtt	100	100	100	100

Forrás: OECD Education at a Glance 2003.; Magyarország: számított adatok a 2001. évi népszámlálás adatainak felhasználásával

^a A magyarországi szakmunkásképző/szakiskolai végzettséget ebbe a kategóriába soroltuk.

Magyarország és az EU-országok között a legalább felső középfokú végzettségűek arányában mutatkozó különbséget érdemes korcsoportonként is megvizsgálni. Az összehasonlításból kitűnik, hogy a fiatalabb korcsoportok felé haladva növekszik a lemaradásunk: az 45-54 évesek körében az elmaradás 13 százalékpont, a 25-34 évesek körében viszont már 27 százalékpont. A legnagyobb lemaradás azoknak a körében figyelhető meg, akik az 1980-as években voltak középiskolás korúak.

A fiatalabb korcsoportok viszonylagosan nagyobb lemaradása – megítélésünk szerint – alapvetően a nyolcvanas évek erősen eltorzult középfokú iskolaszervezetére: a szakmunkás-képzés erőltetésére vezethető vissza.¹⁴

¹³ A nők kisebb elmaradásának az a magyarázata, hogy ők nagyobb arányban tanultak érettségit adó középiskolában, míg a férfiak nagyobb arányban tanulnak szakmunkásképző intézetekben.

¹⁴ Lásd erről *Fazekas és Köllő* (1990) könyvének II.3. fejezetét, amelyben a szerzők kimutatják, hogy a késő kádárizmus rendszerében az iparitanuló-képzés beiskolázási keretszámainak meghatározásában milyen szélsőséges módon érvényesültek a helyi nagyüzemek (hiányszakmák feltöltésével kapcsolatos) lobbierdekei, továbbá hogy ez az oktatásra fordított erőforrások milyen mértékű pazarlásához vezetett. Az erőltetett módon a hiányszakmák felé terelt fiatalok ugyanis igen nagy arányban váltak pályelhagyóvá. Intő példa lehet ez azoknak, aki ma is beiskolázási keretszámok révén szeretnék a fiatalok pályaeorientációját keretek közé szorítani.

**A legalább felső középfokú^a végzettségűek aránya (%)
a 25-64 éves népességben, korcsoportonként, 2001**

Korcsoport	EU	Magyarország	$\Delta = \text{EU} - \text{Magyarország}$
25 – 34	72	45	27
35 – 44	62	43	19
45 – 54	56	43	13
55 – 64	45	34	11

Forrás: OECD Education at a Glance 2003.; Magyarország: számított adatok a 2001. évi népszámlálás adatainak felhasználásával

^a A szakmunkásképző/szakiskolai végzettséget Magyarországon **nem** soroljuk ebbe a kategóriába.

Az 1980-as években, amikor nagy létszámú kohorszok érkeztek középiskolás korba, a középfokú oktatás kiterjesztése olyan módon folytatódott Magyarországon, hogy az általános iskolát befejezők továbbra is nagy hányadát iskolázták be a szakmunkásképzésbe, míg ugyanebben az időszakban az európai országokban a középfokú képzésben a hosszabb képzési idejű iskolákba járók aránya növekedett.

**A MENNYISÉGI LEMARADÁS EGYIK FONTOS OKA:
AZ ISKOLÁZTATÁSI EXPANZIÓ MEGÁLLT A SZEGÉNY NÉPRÉTEGEKNÉL**

A beiskolázási keretszámok eltörlésével a középfokú továbbtanulási formák megválasztása a rendszerváltás után gyakorlatilag szabaddá vált, és ennek következtében az érettségit adó középiskolába való jelentkezések aránya jelentősen megnőtt. A kereseti hozamok és a relatív foglalkoztatási esélyek rendszerváltás utáni trendjei¹⁵ alapján szinte biztosak lehetünk abban, hogy a korábbinál képzettebb fiatal kohorszok megjelenése komoly mértékben hozzájárult ahhoz, hogy ország elmozduljon arról a gazdasági és foglalkoztatási holtponttól, ahová a rendszerváltás után került. De vajon milyen mértékben változtatott ez a legalul levők helyzetén? *Mire volt elég* az érettségit adó középiskolai képzés expanziója? Ennek a kérdésnek a megválaszolásához meglehetősen bonyolult módon előállítható információk szükségesek. Egyrészt pontosan ismernünk kell a fiatal kohorszok *lezárlt* iskolai pályafutását, vagyis az iskolai végzettséget nem a továbbtanulási bemeneteleknél, hanem a kimeneteleknél, vagy pedig állományi adatok alapján egy némileg későbbi életkorban kell megmérni. Másrészt pedig a

¹⁵ Kertesi – Köllő (2001), Kézdi (2002), (2004).

továbbtanulás, illetve aluliskolázottság folyamatait nem egy-egy év adatai alapján, hanem történelmi perspektívában – húsz-harminc éves távlatban – kell szemügyre vennünk. Ha csak egy rövid időszakot figyelünk meg, a hosszú távú trendek látókörünkön kívül maradnak.

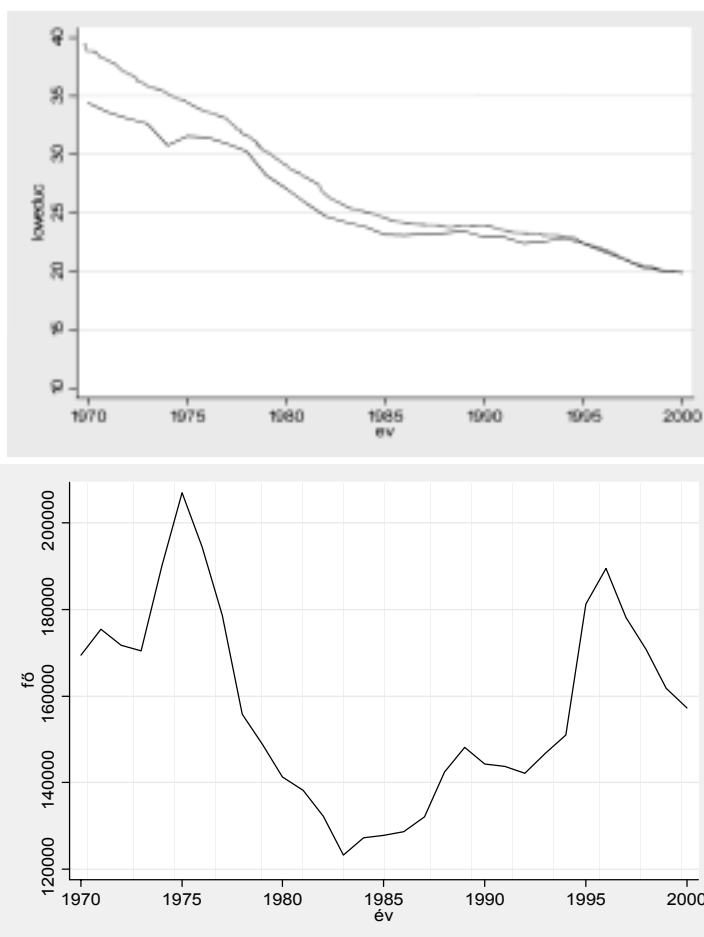
Az alacsony iskolázottsági szinten megrekedt fiatal kohorszok nagyságának bemérése kulcsfontosságú abból a szempontból is, ha hosszabb távra szeretnénk előrejelezni az ország jövőbeli foglalkoztatási helyzetét. A méréshez a triviálisan rendelkezésre álló adatok – a középfokú beiskolázási arányok – nem megfelelőek. Mivel nem veszik figyelembe a lemorzsolódást, nem mondanak semmit arról, hogy hol végződik egy-egy korosztály tényleges iskolai pályafutása. Állományi adatok segítségével viszont rekonstruálható, hogy egy-egy korosztályból valójában mekkora hányad lépett be a munkaerőpiacra alacsony iskolázottsággal. A 2001. évi népszámlálás korév-specifikus iskolai végzettségi adatai alapján rekonstruálhatjuk az elmúlt három évtized iskoláztatási történetének e helyütt bennünket érdeklő folyamatait (lásd 6. ábra).

A 6. ábra évenkénti adatait a 2001. évi népszámlálás teljes körű koréves adataiból¹⁶ becsültük meg, vagyis koréves keresztmetszeti adatokból következtetünk történelmi időben lezajlott folyamatokra. Abból az elgondolásból indultunk ki, hogy nagyjából 20 éves életkorra eldől az, ha valakinek *nem sikerül* valamilyen középfokú végzettségre szert tennie. Vagyis: ha az *alacsony* – 8 osztálynál vagy kétéves szakiskolánál nem magasabb – *befejezett* iskolai végzettségű népességet akarjuk bemérni, nem sokat tévedünk akkor, ha a mérést 20 éves életkorban vagy valamikor az után végezzük el.¹⁷ A 2001. évben megfigyelt minden korosztály így egy-egy múltbeli 20 éves kohorszot képvisel: a 21 évesek a 2000-ben, a 31 évesek az 1990-ben, a 36 évesek pedig az 1985-ben 20 éveseket például. Az ábra így – bizonyos torzításokkal – a (rég típusú) szakiskolánál nem magasabb végzettséggel munkaerőpiacra lépő 20 éves fiatalok számított arányait mutatja az 1970 és 2000 közötti időszak minden évre. A torzítások jól definiálható iránya miatt, a mért adatsor a munkaerőpiacra alacsony iskolázottsággal frissen beáramló népesség mindenkor arányáról *elméletileg* rendelkezésre álló idősor *alsó becsülésének* tekinthető. E torzítás mértéke a 2000. évhez közeledve egyre kisebb, a 2000. évtől távolodva (1970 felé haladva) pedig egyre na-

¹⁶ A számításokhoz szükséges korévsoros adatfile-t megrendelésünk alapján a KSH népszámlálási főosztálya állította elő. E helyütt szeretnénk köszönetet mondani a főosztálynak (személyesen pedig: *Pachmann Zsuzsának* és *Vácz Barnabásnak*) a szóban forgó adatfile előállításáért.

¹⁷ Az 1996. évi mikrocenzus adatain ellenőriztük ezt: a korrekció esélye esti vagy levelező képzés révén, ezen az iskoláztatási szinten, 20 éves életkor felett igen csekély.

gyobb.¹⁸ A ábránkon a 2001. évi népszámlálás alapján mért adatokat folytonos vonallal, a – hipotetikus – elméleti idősort pedig pontozott vonallal jelöltük. A cenzusból becsült éves adatok alá odaillesztettünk egy másik ábrát is, amely a szóban forgó 30 éves periódus demográfiai trendjeit, a mindenkori 20 éves kohorsz létszámának alakulását jellemző demográfiai hullámokat mutatja.

6. ábra felső ábra: A legfőljebb szakiskolai végzettségűek aránya (%) az adott évben a mindenkori 20 éves évjáraton belül (a 2001. évi népszámlálás koréves adatai alapján becsülve), 1970 és 2000 között.

Pontozott vonal: a hipotetikus elméleti idősor

alsó ábra: A mindenkori 20 éves évjárat létszáma 1970 és 2000 között (fő)

¹⁸ A torzítás a halálozásokból adódik. Jól ismert demográfiai összefüggések alapján képet alkotunk a torzítások irányáról. Az alacsony iskolai végzettségűek halálozási rátája magasabb, mint az iskolázottabbaké (lásd pl. Orosz (1993), 238. old.). Így bizonyos, hogy az alacsony iskolázottságúak évenkénti arányára vonatkozó méréseink az elméleti idősor *alsó becsülésének* tekinthetők. Mivel azonban az idősebbek halálozási esélyei rendre magasabbak, mint a fiatalabbaké, ezért az iskolai végzettségből adódó torzítás annál nagyobb, minél idősebb 2001-ben az az évjárat, amelynek az adataiból visszakövetkeztetünk egy múltbeli 20 éves kohorsz iskolai végzettség szerinti összetételére. A mért adatok tehát rendre alacsonyabbak az elméleti adatoknál, és az olló annál tágabb, minél távolabbi múlt adatait becsüljük a 2001. évben élő népesség adataiból.

A 6. ábra grafikonja az elmúlt harminc év magyar iskolatörténetének egy mindeddig ismeretlen fejezetéről ad hírt. A nyolcvanas évek közepén megtört – és a kilencvenes évek második felében sem állt helyre – az a hetvenes évek eleje óta, 15 éven át töretlenül érvényesülő trend, amely évről-évre folyamatosan magas ütemben (legalább¹⁹ évi 0,8 %-kal) csökkentette az egy születési évjáratból a nagyon alacsony iskolázottsági szinten megrekedt, frissen munkaerőpiacra lépő népesség arányát. A csökkenés nem írható a demográfiai trend számlájára: az iskolázatlanok aránya ugyanúgy csökkent a hetvenes évek első felében, mint az azt követő tíz évben, jóllehet az első periódust az illető korosztály létszámának folyamatos növekedése, a másodikat pedig a korosztály létszámának folyamatos csökkenése jellemezte. Az 1985 és 1995 közötti tíz évben megállt az idő: tíz év leforgása alatt évről évre változatlan arányban (23 %-os szinten) reprodukálódott minden egyes kohorszban az iskolázatlanok aránya. Noha ez a tartós stagnálás egyre növekvő létszámú korosztályok mellett következett be, figyelemre méltó tény, hogy ezt még a rendszerváltás után szinte azonnal beinduló középfokú oktatási expanzió sem tudta áttörni. Igazi áttörésre még a kilencvenes évek második felében, a középfokú expanzió tetőfokán sem került sor, jóllehet a szóban forgó 20 éves kohorsz létszáma ezekben az években meredeken csökkenni kezd. A nagyon alacsony iskolázottságúak aránya e hat év alatt (1994 és 2000 között) csak igen lenyhán – évi mintegy fél százalékos ütemben – fogyatkozik.²⁰ Ha az aluliskolázottság felszámolása a jövőben is ilyen ütemben folytatódna, akkor 20 évre lenne szükség ahhoz, hogy azt egy – egyébként nem is túlságosan alacsony – 10 százalékos szintre szorítsuk le.

Az elmúlt 30 év trendjeit értékelve, összességében tehát megállapíthatjuk: a körülbelül 35 %-os aluliskolázottsági arányból 30 év leforgása alatt 15 %-ot sikerült Magyarországnak ledolgoznia. Ennek a fejlődésnek azonban a 80 %-a (12 %-nyi csökkenés) esik az időszak első 15 évére. Az 1985 utáni időszakot a legteljesebb pangás jellemzi. E 15 év alatt mindössze 3 %-ot sikerült az alacsony iskolázottsági arányból az országnak lefaragnia. A magyar iskolarendszer – úgy tűnik – mind a mai napig változatlan és igen magas (20 % körüli arányban) folyamatosan újratermeli a tartós munkanélküliség utánpótlási bázisát: a nagyon alacsony iskolázottságú népességet.

Mivel az iskolastatisztikák szerint az általános iskola befejezését követően a fiataloknak több mint 95 %-a továbbtanul valahol (a szakmunkás-iskolai továbbtanulást is beleértve) – és ez így van a nyolcvanas évek óta –, ez az arány irreálisan magasnak tűnik. Érdeemes ezért egy adott kohorsz példáján

¹⁹ A halálozási torzítások miatt a csökkenés valódi üteme ennél biztosan magasabb volt.

²⁰ 23 %-ról 20 %-ra.

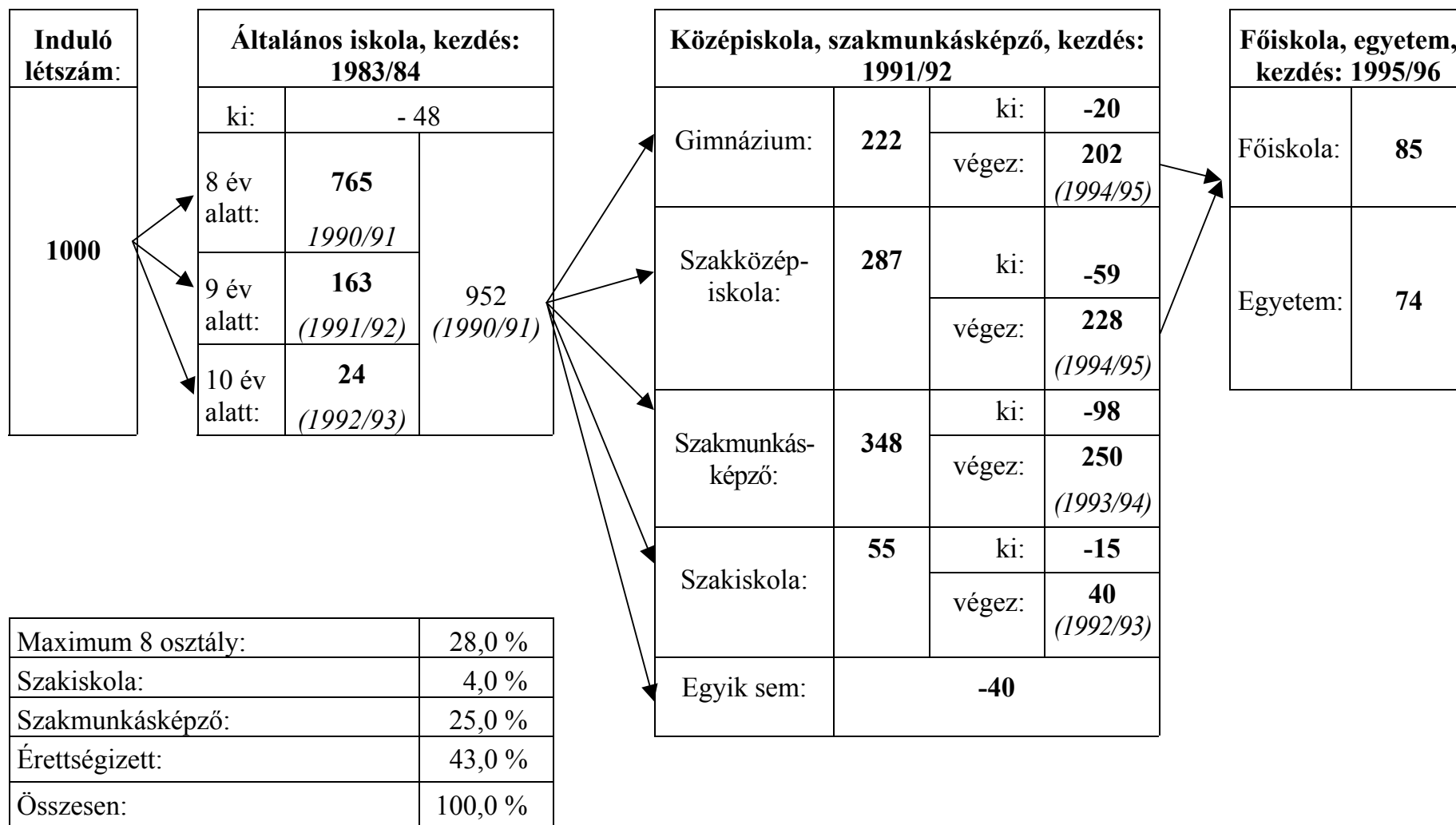
közelebről is megvizsgálni, hol keletkeznek ezek a „veszteségek” az iskolarendszerben. Példának az 1976/77-ben született kohorszt választottuk. Ennek az évfáratnak az iskolai pályafutását követjük nyomon az általános iskola első osztályától – melyet az 1983/84-es tanévben kezdett el –, egészen addig, amíg a kohorsz sikeresebb tagjai az 1995/96-os tanévben beiratkozhattak valamilyen felsőfokú oktatási intézménybe.²¹ A 7. ábra a nappali tagozatos iskolarendszer különböző pontjain az iskolarendszerből kilépők és továbbhaladók arányát mutatja. A kohorsz induló 1000 fős létszámából 48-an nem fejezték be tanulmányaikat. Abból a 952 tanulóból, aki sikeresen befejezte az általános iskolát, 40 nem tanult tovább középfokon. A továbbtanulók közül a gimnáziumban továbbtanulók 10 %-a (222-ből 20-an), a szaközéiskolában továbbtanulók 26 %-a (228-ből 59-en), a szakmunkásképzőben továbbtanulók majdnem 40 %-a (250-ből 98-an), és a szakiskolában tanulóknak is csaknem 40 %-a félbehagyta nappali tagozatos tanulmányait. A lemorzsolódások, az iskolarendszerből való kilépés következtében az adott kohorsz 28 százaléka nem rendelkezik 8 osztállynál magasabb iskolai végzettséggel, 4 százalékanak szakiskolai, 25 százalékanak szakmunkásképző végzettsége van; és csak 43 százalék ért el legalább érettségit adó végzettséget.

A nappali tagozatos oktatásból lemorzsolódott tanulók egy része esti, levelező vagy felnőttoktatás keretében szerez magának 8 osztállynál vagy szakiskolánál magasabb végzettséget. Az 1996. évi mikrocenzus egyéni adatain megbecsülve, ez az 1976/77-ben született kohorsz 4,2 %-át érinti. Egy további 4-5 %-nyi korrekció abból adódik, hogy a szakmunkásképzőbe beiskolázottak egy része olyan diák, aki érettségit adó középiskolából bukott ki. Ha ezeket a korrekciókat ($4,2\% + 4-5\% \approx 9\%$) számításba vesszük, akkor a 7. ábrán a szakiskolánál nem magasabb végzettségűek arányára adott előrejelzésből ($28\% + 4\% = 32\%$) szinte hajszálpontosan megkapjuk azt az adatot, amelyet ugyanerre az évfáratra a 2001. évi népszámlálás adatai alapján a 6. ábrán számoltunk ki (23 %).²²

Messze vezető kérdés, hogy a középfokú expanzió miért nem volt képes áttörni azt határvonalat, amelyet a társadalom *alsó húsz százalékanak makacs alulképzettsége* jelent. Miért tört meg az a hetvenes évek eleje óta 15 évig töretlenül érvényesülő trend, amely évről-évre folyamatosan csökkentette az egy születési évfáratból a nagyon alacsony (8 osztállynál, illetve szakiskolánál nem magasabb) iskolázottsági szinten megrekedt népesség

²¹ A számítás részletes menetét az 1. Függelék ismerteti. A példánkban szereplő kohorsz az 1991/92-es és az 1993/94-es tanévben között kezdte meg középfokú tanulmányait, melyet az 1992/93 és 1994/95-ös tanév között fejezett be.

²² Ugyanis: $32\% - \text{korrekciók } (9\%) = 23\%$.

7. ábra: Az 1983/84-ben iskolába lépő korosztály továbbhaladása a nappali tagozatos iskolai rendszeren

arányát? Megítélésünk szerint ennek az az oka, hogy a középfokú expanzió beleütközött azokba a társadalmi rétegekbe, melyeknek családon belüli tudásakkumulációja – a jelenlegi magyar közoktatási rendszer keretei között – már nem elegendő a középiskola sikeres elvégzéséhez. Ezt az évről-évre újratermelő hús százaléknyi iskolázatlan tömeget a középfokú oktatás már csak úgy lenne képes felszívni, ha az alapfokú oktatás *minőségileg* radikálisan megújulna, és képes lenne hozzájuk kreatív módon eljuttatni a modern társadalomban való eligazodáshoz feltétlenül szükséges tudás minimumát.²³

MAGYARORSZÁG FOGLALKOZTATÁSI LEMARADÁSÁNAK TÉNYEZŐKRE BONTÁSA

Annak megítélésére, hogy mekkora szerepet játszik iskolázottságbeli lemaradásunk az ország foglalkoztatási lemaradásában, összetevőire bontottuk az EU átlaga és Magyarország között megfigyelhető foglalkoztatásbeli különbséget.²⁴ A mérést a 25-64 éves férfiakra nézve végeztük el. Az eredményeket a 4. táblázatban foglaltuk össze.²⁵

Az Európai Unió és Magyarország foglalkoztatási rátája közti 14 %-nyi különbségből nem több, mint 2,1-3,6 %-nyi származik abból, hogy a képzett munkaerőt kevésbé tudja felszívni a gazdaság, mint az Európai Unióban. A különbség zöme, 10,5-11,0 százalék abból adódik, hogy a középiskolánál alacsonyabb végzettségűek foglalkoztatásával bajok vannak. 3,5-5,2 % a közvetlenül mérhető mennyiségi lemaradásból következik, abból, hogy relatíve sokan vannak a képzetlenek; 5,3-8,0 % pedig abból, hogy kevésbé foglalkoztatják őket, mint az Európai Unióban. A dekompozícióból tehát az tűnik ki, hogy a magyar foglalkoztatási ráta egyrészt azért alacsony, mert a munkaképes korú népesség túlságosan nagy része alacsony iskolázottságú, és ezért – akárcsak az Európai Unió országaiban – nehezen foglalkoztatható. Az eredmények azt is mutatják viszont, hogy az alacsony iskolázottságú munkaerő foglalkoztatási esélyei hazánkban lényegesen rosszabbak, mint az Európai Unió országaiban.

²³ A esélyek erre nem nagyon jók. Mint *Kertesi és Kézdi* (2004) kimutatja, a szabad iskolaválasztás következtében mindinkább hiperszegregálttá váló magyar általános iskolai rendszer ennek a megújulásnak nemigen kedvez. A minőségi pedagógiai szolgáltatások ebben a közegben a szegény néprétegek gyermekei számára gyakorlatilag hozzáférhetetlenek.

²⁴ A II. besorolást alkalmazva.

²⁵ A tényezőkre bontást a szokásos Oaxaca-Blinder dekompozíció segítségével végeztük, a számítás módját a 2. Függelék közli.

**Az európai átlagos (EU) és a magyar foglalkoztatási ráta
közötti különbség összetevőire bontása**
(Oaxaca-Blinder féle dekompozíció)^a

Komponensek		Magyar foglalkoztatási rátákkal és EU iskolázottsági arányokkal		EU foglalkoztatási rátákkal és magyar iskolázottsági arányokkal	
		súlyozva			
		abszolút különbség (%)	Különbség százalék-pontban	abszolút különbség (%)	különbség százalék-pontban
Összetételhatás		5.22	36.8	3.59	24.7
Paraméterhatás	alacsony iskolázottság ^b	5.32	37.5	8.82	60.6
	magas iskolázottság ^c	3.65	25.7	2.14	14.7
Együtt		14.19	100,0	14.55	100.0

^a Aszámítás részleteit lásd a *Függelékben!*

^b Felső középfok alatti (Magyarországon a szakmunkásképző /szakiskolai végzettség ebbe a kategóriába tartozik.)

^c Felső középfok és felsőfok

A jelenség okai rendkívül összetettek. Az okok között elvileg az is felmerülhet, hogy az alacsony iskolázottságú magyar munkaerő tudása, készségszintje nem üti meg azt a mércét, amelyet egy modern gazdaság megkövetel. A kérdés eldöntése nem egyszerű. Azt a lehetőséget kizárhatjuk, mely szerint az alacsony iskolázottságú munkaerő minősége jobban elmaradna az országos átlagtól Magyarországon, mint az Európai Unió országaiban. A készségek, képességek közvetlen mérésének elfogadott eszközei a nemzetközileg összehasonlítható olvasási-szövegértési tesztek²⁶. Ezt az eredményváltozót használva, Köllő (2004) kimutatta, hogy az alacsony iskolázottságúak országos átlaghoz viszonyított relatív teljesítménye Magyarországon nem rosszabb, mint az Európai Unió országaiban, ha az eredményekben korrigáljuk a hazai szakmunkásképzőt végzettek helytelen besorolásából adódó torzításokat. Köllő számításai ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy Magyarország esetében valamennyi iskolázottsági kategóriában a teszteredményekre egy erős negatív fix országhatás is kimutatható.

²⁶ A Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálat mintegy 20 országra (köztük Magyarországra) kiterjedő eredményei lehetővé tesznek ilyen összehasonlításokat.

Ez nagyjából azt jelenti, hogy a magyar oktatási rendszer nemcsak az oktatási rendszer alsó szintjén, hanem az oktatási hierarchia *bármely pontján rosszabbul működik*, mint a nemzetközi standard: a megfigyelt országok átlagánál kevésbé képes elsajátítani a jobb teljesítményekhez szükséges készségeket. Így – noha igaz az, hogy az alacsony iskolázottságú magyar hazai átlaghoz képest tudásban nem rosszabb, mint az Európai Unióban élő alacsony iskolázottságú egyén az ottani átlagos tudású egyénhez képest – mégis elképzelhető, hogy a magyarországi *abszolút szintek alacsony volta* miatt az aluliskolázottak tudása nem éri el azt a küszöbértéket, amit egy modern gazdaság ma a foglalkoztatható munkaerőtől megkövetel. Ezt a lehetőséget nem lehet kizárni, de a rendelkezésre álló adatok alapján bizonyítani sem lehet.

Az alacsony iskolázottságúak rosszabb foglalkoztatási esélyeinek okai között viszont minden bizonnyal fontos szerepet játszanak a tudásigényes technológiák adaptációját megvalósító magyarországi állásteremtés sajátosságai. Az a körülmény, hogy a kilencvenes évek közepe óta újonnan keletkező állások jelentős része új technológiákat alkalmazó, tőkeintenzív, közepes és nagyvállalatokban jött létre, melyek – a tőke és a tudásigényes munka komplementaritása miatt – csak igen kis mértékben támasztanak keresletet alacsony iskolázottságú munkaerő iránt. Ezt támasztják alá azok a számítások is, amelyek többtényezős munkakeresleti függvények alapján becsülték meg a tőke és a különböző képzettségű-életkorú munkaerő közti kereszt-árrugalmasságok értékeit (*Kertesi – Köllő (2002)*). E tapasztalatok szerint a képzetlen munka mint termelési tényező Magyarországon különösen könnyen váltható ki tárgyi eszközökkel, ha a relatív ára emelkedik.

Egy másik (hasonlóan fontos) tényező a közlekedési probléma krónikus megoldatlansága a magyarországi falvak egy jelentős részében. Ezekben a falvakban nagy számban élnek alacsony iskolázottságú emberek. A hazai munkanélküliség nem jelentéktelen része származik abból, hogy a közlekedési szempontból rossz helyen lakó, alacsony iskolázottságú emberek ajánlati bérei nem nyújtanak elegendő fedezetet ahhoz, hogy abból – akár csak 20-25 km-nyi – távolságú napi ingázás költségeit fedezni tudják (*Köllő (1997), Kertesi (2000)*)

A fenti rövid megjegyzések természetesen nem pótolják a probléma módszeres kutatását. Nem ennek a tanulmánynak a feladata, hogy ezt megtegye. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az alapvető probléma az aluliskolázottak foglalkoztatásával van. Az iskolázottság szerinti összetétel összehasonlítása azt is megmutatta, hogy nem csak a minőségi, hanem a mennyiségi fejlesztés is indokolt. Az oktatás elmúlt évtizedben végbement expanziója komoly javulást hozott. A fiatalabb korcsoportok már jóval nagyobb

hányada iratkozott be érettségét adó középiskolába, a szakmunkásképző (jelenlegi nevén szakiskolai) képzés meghosszabbodott²⁷.

5. táblázat

**A nappali tagozatos oktatásban való részvételi arány
a 15-20 évesek körében, korévenként, 1991-ben és 2001-ben, %**

Korév	1991			2001		
	EU	Magyarország	$\Delta =$ Mo – EU	EU	Magyarország	$\Delta =$ Mo – EU
15	92	85	– 7	96	91	– 5
16	84	73	– 11	91	92	+ 1
17	71	49	– 22	85	85	0
18	54	17	– 37	75	73	– 2
19	43	14	– 26	57	56	– 1
20	32	11	– 21	56	44	– 12

Forrás: 1991: Education at a Glance 1993 OECD; Magyarország 1991: KSH 2001: Education at a Glance 2003. OECD

Az 5. táblázat a nappali tagozatos oktatásban való részvételi arányokat mutatja korévenként, 1991-ben és 2001-ben, Magyarországon és az Európai Unióban. Az adatok bámulatos mértékű felzárkózásról tanúskodnak. A 16-19 évesek részvételi arányában a kilencvenes évek elején meglévő 11, 22, 37, 26 %-os, óriási lemaradást az oktatási expanzió révén, egy évtized leforgása alatt sikerült csaknem teljesen ledolgozni.²⁸

VAN-E MA „TÚLKÉPZÉS” MAGYARORSZÁGON?

A végbement oktatási expanziót számos bírálat érte. Még szakmai körökben is gyakran megfogalmazódik az a kritika, hogy Magyarországon főleg túlképzés folyik, elsősorban a felsőoktatás területén, de középfokon is. E vélemények szerint inkább a szakmunkásképzést kellene fejleszteni. Jelen sorok írói nem értenek egyet ezzel az állásponttal. A munkaerőpiacon megfigyelhető változások nem támasztják alá azt a vélekedést, hogy

²⁷ Az 1996-os törvénymódosítás nyomán 1998-tól már csak 4 éve képzési programokra vettek fel a szakmunkásképző (szakiskolai) osztályokba. Az első, 4 éves képzési idejű szakiskolai osztályok a 2001/2002-es tanévben fejezték be a középiskolát.

²⁸ A 15 évesek körében mutatkozó 5 százalékpontnyi különbség viszont ismét felhívja a figyelmet arra a problémára, hogy a jelenlegi magyar iskolarendszer nem képes megbirkózni azzal a feladattal, hogy a társadalom szegény rétegeinek gyermekeit is integrálja a középfokú oktatás kereteibe.

a kilencvenes évek oktatási expanziója értelmetlen túlképzéshez vezetett volna.

A túlképzés a munkahelyi követelmények és az iskolai végzettség viszonyát leíró kategória. Túlképzettnek az tekinthető, aki az adott munkakör betöltéséhez „szükséges” végzettségénél magasabb végzettséggel rendelkezik, vagy a „szükségesnél” több iskolai osztályt járt ki.²⁹ Azt, hogy milyen iskolai végzettség vagy hány osztály minősül „szükségesnek” egy-egy munkakör betöltéséhez, azt nem az elemző közgazdász és nem is az (oktatás)tervező mondja meg, hanem a piac. Mindenekelőtt tehát e végzettségek piaci értékesülési trendjeit kell megvizsgálnunk. A rendszerváltás óta eltelt 15 év munkaerőpiaci tapasztalata – számos egymás kölcsönösen alátámasztó evidencia³⁰ – arról tanúskodik, hogy az iskolázott fiatal munkaerő kínálatának jelentős növekedése a kereslet minden valószínűség szerint még jelentősebb növekedése mellett ment végbe: az újonnan piacra lépő diplomások és érettségizettek nagy száma ellenére sem csökken az érettségi, illetve az egyetemi diploma piaci értéke a fiatal korcsoportokban. Vagyis nincs másról szó, mint hogy a gazdaság átalakulását (a munkaerő-kereslet szerkezetváltozását) a kínálat szerkezete követte. Galasi (2004a), (2004b) ráadásul nemrégiben azt is kimutatta, hogy a piac pozitívan értékeli az adott foglalkozásokon belül megszokott iskolázottsági szint *fölötti* – iskolai osztályszámban mért – képzettséget. Galasi elemzéséből az is kiderül, hogy a vállalatok a munkahelyi követelményeket újradefiniálták, és a korábban alacsonyabb végzettséggel betölthető álláshelyekre egyre inkább magasabb végzettségű munkavállalókat óhajtanak felvenni. A kétezres évek elejére, az oktatási rendszer expanziója nyomán pedig már egyre inkább voltak képesek a munkáltatók az újradefiniált munkahelyi követelményeknek megfelelő (magasabb iskolázottságú) munkavállalókat alkalmazni. Ez a folyamat az „illeszkedés” javulásaként értékelhető, nem pedig „túlképzésként”.

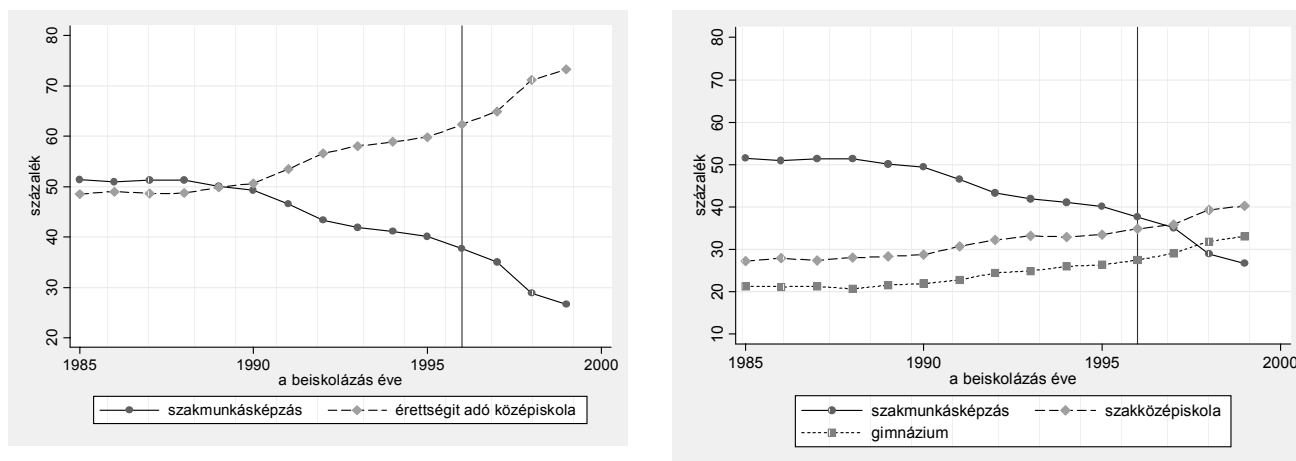
SZAKMUNKÁSKÉPZÉS VAGY SZAKKÖZÉPISKOLA?

Az 5. ábrán láthattuk, hogy a kilencvenes években folyamatosan leépült a szakmunkásképzés, és mellette mind nagyobb számban mentek a fiatalok érettségit adó középiskolába. Az alább bemutatott 8. ábra alapján azonban belátható: ennek az átrendeződésnek a során a szakmunkásképző mint iskolai forma „vesztesége” – mely 1990 és 2000 között mintegy 22 %-os volt

²⁹ A túlképzés/alulképzés értelmezésének és mérésének irodalmáról lásd: Galasi (2004b).

³⁰ Kertesi – Köllő (2001), Kézdi (2002), (2004).

– csak fele részben (11 %-ban) táplálta a szakmák felé nem vezető, gimnáziumi továbbtanulási pályákat, a másik 11 % szakközépiskolába iratkozott szakmunkásképző helyett. Vagyis – a korábbi évjáratokhoz hasonlóan – szintén szakmát tanult. A szakképzés leépülése jóval kisebb, mint amit a szakmunkásképzés leépüléséről szóló adatok sugallnak.

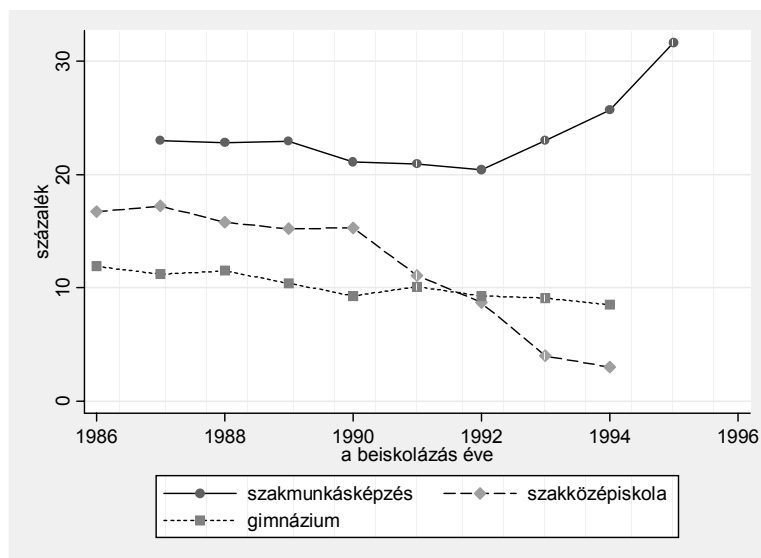

8. ábra Az adott évben középfokon beiskolázottak megoszlása megfelelő iskolatípusok szerint (%)

Másfelől – mint azt a 9. ábra alapján láthatjuk – a szakmunkásképző és a szakközépiskola közti átrendeződés igen nagyfokú *szелеktivitás* mellett ment végbe. A beiskolázottak körében mért iskolatípus-specifikus lemorzsolódási adatok arról tanúskodnak, hogy a szakmunkásképző helyett éppen a *jobb képességű* fiatalok választják az érettségivel kombinált szakképzés útját (a szakközépiskolát), s ezzel párhuzamosan a szakmunkásképző lesz a mindenkor *rosszabb képességű* fiataljainak jellemző továbbtanulási formája.³¹ Így értelmezzük a 9. ábra szakmunkásképző, illetve szakközépiskolai lemorzsolódási grafikonjainak jellegzetesen inverz pályáit a rendszerváltás utáni években. A jobb képességű fiatalok erőteljesen reagálnak a munkaerő-kereslet minőségi szerkezetváltozására.

Ez teljesen más megvilágításba helyezi középfokú oktatási expanziót. A mi értelmezésünk szerint arról van szó, hogy a tudásigényes ágazatok olyan szakmunka-igényt támasztanak, aminek az érettségivel rendelkező – jobb munkakultúrával rendelkező – szakképzett fiatalok tudnak inkább eleget tenni. Ez az oka annak, hogy – bár magasabb bérért alkalmazhatók, mint a velük összehasonlítható szakmájú, szakmunkás végzettségű fiatalok –,

³¹ Survey adatok alapján hasonló eredményre jut Hermann Zoltán is (2004)

9. ábra: Az adott évben beiskolázottak közül 3 évvel (szakmunkásképzés), illetve 4 évvel (szakközépiskola + gimnázium) később lemorzsolódottak aránya (%)

Forrás: Jelentés a magyar közoktatásról 2000, OKI, Budapest, 429. old (97. táblázat)

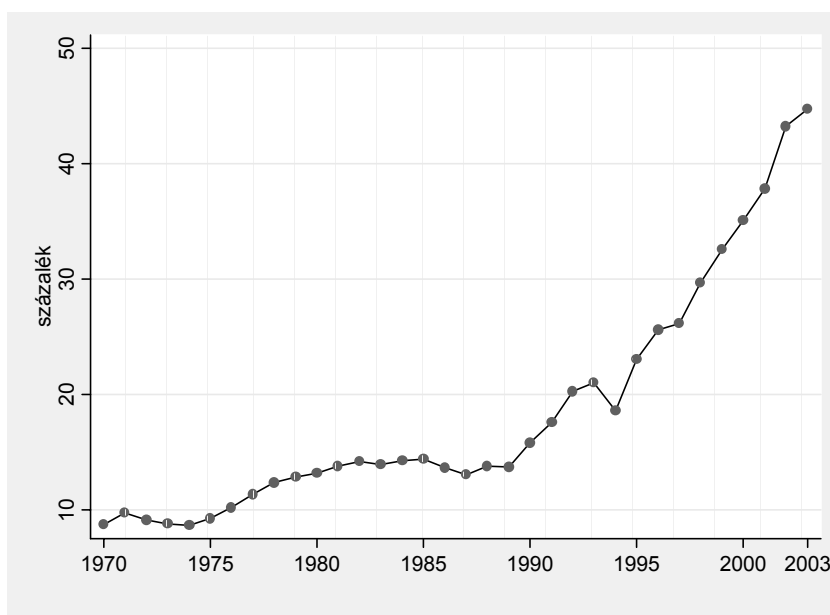
mégis inkább őket keresik a munkaadók. A váltás természetes módja a gazdaság nagy szerkezeti átalakulásának. Ahogy 50 évvel ezelőtt egy lovaskocsi hajtója akár írástudatlan is lehetett, úgy 20-30 évvel ezelőtt egy teherautósofőr tipikusan 8 osztályt végzett ember volt (ez kellett ugyanis a jogosítvány megszerzéséhez). Mára pedig egy teherautó sofőrjétől a munkáltatója egy sor olyan jártasságot is megkövetel – a fuvarok pontos nyilvántartását, üzleti partnerekkel való kapcsolattartást stb. –, amely a szaktudás mellett egy magasabb küszöbértéket elérő kultúráltsági szintet (magyarán: érettségit) is feltételez.

FELSŐFOKÚ KÉPZÉS

A felsőfokú expanzióval kapcsolatban még több és erőteljesebb kritika fogalmazódott meg. Sokakban igen komoly gyanút ébresztett a magyar felsőoktatásnak az a hatalmas mennyiségi fellendülése, amit a kilencvenes évek eleje óta folyamatosan tapasztalhattunk, – mondván, hogy ilyen gyors és nagymértékű expanzió (lásd 10. ábra) csakis a oktatás minőségének a rovására mehetett végbe.

Ez a bírálat – az egyetemi szféra jellegzetes panaszait visszhangozva („romlik a gyerekanyag”) – egyoldalúan a piaci jelzésemélet platformjára helyezkedve, kétségbe vonja azt, hogy a felsőfokú képzésbe frissen beiskolázott fiatalok a képzés révén valamilyen új (és a munkaerőpiacon hasz-

nosítható) tudáshoz jutnak. Noha a jelen sorok íróinak nincs sok illúziója a hazai felsőfokú képzés színvonalát illetően, mégis azt kell mondaniuk, hogy e kérdés eldöntése alapvetően a piaci szereplők – a felsőfokú képzésre jelentkező fiatalok és későbbi munkáltatóik – dolga. Mint az újabb mérési eredmények (*Kertesi-Köllő* (2001), *Kézdi* (2002), (2004)) sugallják, a szóban forgó befektetés még ma is jövedelmező vállalkozás. Ez pedig – ha indirekt módon is – arról tanúskodik, hogy e befektetés gyarapította a felsőfokon végzetten munkaerőpiacon hasznosítható tudását és növelte termelékenységüket.

10. ábra: Felsőfokú tanintézetbe, elsőévesként, nappali tagozaton beiratkozottak száma, a mindenkor 18 éves korcsoport létszámára vetítve, 1970 és 2003 között, %-ban

Az indirekt bizonyítékok mellett azonban *közvetlen evidenciákra* is hivatkozhatunk annak alátámasztására, hogy a felsőfokú expanzió növelte a fiatalok *piacn hasznosítható* tudásszintjét (useful knowledge³²). Az OECD 20 országra és a 16-64 év közötti populációra kiterjedő Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálata (IALS) – mely kutatásban Magyarország is részt vett (1998-ban) – igen alkalmas mutatókat szolgáltat arra nézve, hogy egy ország népessége, az életben valóban hasznosítható tudás tekintetében milyen szintű képességekkel rendelkezik.

Az Írásbeliség-vizsgálat alapvetően a szövegértési jártasságok mérését tűzte ki célul. A tesztekben három különböző szövegtípust tartalmazó fel-

³² Lásd ezzel kapcsolatban: *Mokyr* (2002).

datok szerepeltek: prózai szövegek, dokumentum típusú szövegek és kvantitatív típusú szövegek. Mivel a különböző feladatok sikeres megoldásához jellemzően más képességek szükségesek, a háromfajta teszt eredményeit külön-külön értékelték ki. Az egyes teszteken elért eredményeket öt osztályba sorolták.

„Az *első szinten* levők képességei a mindennapi élet támasztotta legalapvetőbb feladatok megoldására is alig elegendők, számukra például az is nagy valószínűséggel nehézséget okoz, hogy egy gyógyszeres dobozon található útmutatás alapján a megfelelő adagolást értelmezzék. A *második szinten* egyszerűen megjelenített, világosan elkülöníthető egységekbe rendezett szövegen kell az egyénnek nem túlságosan komplex műveleteket végrehajtania. Ezen a szinten a válaszadók valószínűleg jól működő 'túlélési technikákat' fejlesztettek ki hiányosságaik elfedésére, de feltételezhetően a munkájuk elvégzéséhez szükséges újabb ismeretek elsajátítása már nagy nehézségeket jelent számukra. A *harmadik szint* az, amelyet a mindennapi életben való boldoguláshoz szükséges képességek alapszintjeként definiálhatnánk. A *negyedik és ötödik szinten* a feleletadóknak magasrendű információ-feldolgozási képességekről kell tanúbizonyságot tenniük.”³³

A teszteredmények ötfokozatú skáláját három fokozatúra egyszerűsítettük (1/2-es fokozat = igen primitív; 3 = modern társadalomban minimális szükséges; 4/5 = magasrendű információ-feldolgozási készségek), és megvizsgáltuk, hogy az 1998-ban 25-59 éves korcsoporton belül a felsőfokú végzettséggel rendelkező különböző életkorú csoportok hogyan oszlanak meg e három fokozat között. Az eredményeket a 6. táblázat tartalmazza.

Az adatok egyértelműen rációznak a szkeptikusok aggodalmaira. A 25-29 éves korcsoport – mely 1990-95 körül lépett be a felsőoktatásba, amikor az expanzió már teljes gőzzel haladt előre – minden tekintetben jobb eredményeket produkál, mint az öt közvetlenül megelőző, szintén viszonylag fiatal, 30-39 éves korcsoport. Mivel az expanzió valóban azt jelenti, hogy egy „kezdeti” képességeit tekintve rosszabb átlagos készség szintű populáció kerül beiskolázásra ahhoz az állapothoz képest, amikor a korcsoport kisebb hányadát kitevő elitje tudott csak bejutni a felsőoktatásba, az a körülmény, hogy az expanzió révén bekerült populáció *ennek ellenére* jobb eredményeket ért el, mint a korábbi, jobb induló készség szintű, szűkebb elit, arról tanúskodik, hogy a képzés igenis fontos dolgokat tudott a fiatalokkal elsajátíttatni.³⁴ Lehetséges, hogy a korábbi generációknál „műveletlenebbek”

³³ Tájékoztató anyag az OECD SIALS vizsgálatról. Kiss Árpád Országos Köznevelési Szolgálat Intézmény Értékelési és Érettségi Vizsgaközpontja, Budapest, 2001, kézirat.

³⁴ Pontosan ugyanilyen eredményeket látunk az érettségizett korcsoportok között is.

lesznek – ennek megítélése ízlés és személyes értékítélet dolga –, az azonban bizonyos, hogy a modern gazdaság munkaerőpiacán jobban megállják majd a helyüket. Tudásuk ilyen értelemben inkább tekinthető „hasznosítható tudásnak”.

6. táblázat

A felsőfokú végzettséggel rendelkezők megoszlása szövegértési szintek szerint, korcsoportonként a Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálat (IALS, 1998) adatai alapján, %

Szövegértési szint	25 – 29	30 – 39	40 – 49	50 – 59
	éves korcsoport			
<i>prózai típusú szövegértés</i>				
1/2	34,5	33,1	51,3	57,9
3	43,4	52,7	47,1	40,9
4/5	22,1	14,2	1,6	1,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>dokumentum típusú szövegértés</i>				
1/2	25,1	24,4	51,0	59,3
3	38,4	50,9	32,9	29,9
4/5	36,5	24,7	16,1	10,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>kvantitatív típusú szövegértés</i>				
1/2	14,1	20,2	13,7	35,9
3	24,2	31,8	47,8	29,0
4/5	61,7	48,0	38,5	35,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Végezetül felhasználjuk e szövegértési teszteredményeket egy gondolatkísérlet lefolytatására. Az Írásbeliség-vizsgálat képességszint szerinti megoszlásait alapul véve, valamint az 1990. és a 2001. évi népszámlálások iskolai végzettség szerinti megoszlásaira támaszkodva, megbecsüljük, hogy az iskolázási expanzió *következtében* – vagyis az összetétel javulása³⁵ kö-

³⁵ Az összetétel változásából adódó hatást úgy mérjük meg, hogy közben nem állnak rendelkezésre tárgy-, illetve bázisidőszaki teszteredmények. Ennek hiányában a tárgy- és bázisidőpont közötti 10 éves intervallumon belülről kell mérési teszteredményeket választani. Az ideális megoldás az volna, ha az intervallum közepéről – a mi esetünkben 1995-ből – lennének mérési eredmények. Az ideális megoldástól

vetkeztében – milyen mértékben nőtt meg a 20-59 éves korosztály egészében a valóban használható készségekkel rendelkezők (a 3/4/5-ös szinten levők) aránya. Ez a gondolat kísérlet azon az általánosan (minden országban) érvényes eredményen nyugszik, hogy az iskolai végzettség emelkedésével a magasabb szintű szövegértés gyakorisága is nő. A becslési eredményeket a 7. táblázat tartalmazza.

7. táblázat

A 3-5. szövegértési szinteket elérő népesség részaránya a Nemzetközi Felnőtt Írásbeliség-vizsgálat (IALS) 1998. évi iskolai végzettség-specifikus megoszlásai, illetve az 1990. és a 2001. évi népszámlálások iskolai végzettség szerinti összetétel-adatai alapján becsülve a mindenkori 20-59 évesek korcsoportjában

Becslési eljárás	A 3 / 4 / 5 szinteket elérő népesség becsült részaránya (%)		
	prózai típusú	dokumentum típusú	kvantitatív típusú
	szövegértési teszteredmények alapján		
1990 ^a (1)	19,3	28,1	40,5
2001 ^a (2)	24,2	33,8	48,0
Diff (3) = (2) – (1)	4,9	5,8	7,5
Diff (4) = [(2) – (1)]/(1)	25,6	20,5	18,4

^a Az adott népszámlálási év iskolai végzettség szerinti megoszlásával súlyozva

Az eredmények igen jelentős javulásról tanúskodnak. A közép- és felsőfokú expanzió *következtében* a hazai munkaerő minősége radikálisan megújult: az 1990. évi bázishoz képest mintegy 18-25 százalékpontnyi javulás következett be azon 20-59 éves korú emberek arányában, akiknek a képességei (teszteredményei) elérik azt a szintet, amelyet egy modern gazdaság munkaerőpiaca minimálisan megkövetel.

kényszerűen eltérve, 1998-ból származó teszteredményeket használunk. Ez némileg torzítja az eredményeket.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KÖVETKEZTETÉSEK

Magyarország foglalkozási lemaradásának zöme abból adódik, hogy bajok vannak az alacsony iskolázottságú munkaerő foglalkoztatásával: az EU átlagához képest túl sokan vannak, és rosszabbul is foglalkoztathatók. Az alacsony iskolázottságúak magas aránya részben a korábbi iskolaszervezeti sajátságokkal magyarázható, de legalább ilyen fontos ok az, hogy a nyolcvanas évek közepétől megtört az a hosszú távú trend, amely a hetvenes évek eleje óta évről-évre folyamatosan csökkentette az egy születési évjáratból a nagyon alacsony (8 osztálynál, illetve szakiskolánál nem magasabb) iskolázottsági szinten megrekedt népesség arányát. A nyolcvanas évek közepétől mind a mai napig ez az arány nagyjából a 20 %-os szinten stabilizálódott. Ennek az a valószínű magyarázata, hogy a középfokú expanzió beleütközött azokba a társadalmi rétegekbe, melyeknek családon belüli tudásakkumulációja – a jelenlegi magyar közoktatási rendszer keretei között – már nem elegendő a középiskola sikeres elvégzéséhez. Ezt az évről-évre újratermelődő húsz százaléknyi iskolázatlan tömeget a középfokú oktatás már csak úgy lenne képes felszívni, ha az alapfokú oktatás *minőségileg* megújulna, és a szegény néprétegek gyermekei számára is képes lenne minőségi szolgáltatásokat nyújtani.

A kilencvenes évtized oktatási expanzióját igen pozitív fejleménynek tekinthetjük, hiszen enélkül a hazai foglalkoztatás minden bizonnyal még alacsonyabb szinten állna. A munkaerőpiaci tapasztalatok azt mutatják, hogy az iskolázott fiatal munkaerő kínálatának jelentős növekedése a gazdaság átalakulását követte. Az iskolázási expanzió progresszív hatását bizonyítja az is, hogy az 1990. évi bázishoz képest jelentősen nőtt a 20-59 éves korcsoporton belül azoknak az aránya, akiknek a képességei (teszteredményei) elérik azt a szintet, amelyet egy modern gazdaság munkaerőpiaca minimálisan megkövetel.

A hazai iskolarendszer (és foglalkoztatáspolitikai) valódi nagy gondja nem a túlzott iskolai expanzió, hanem az alul levők krónikus iskolázatlansága. Sokan vannak az iskolázatlanok, és a gazdaság szerkezeti problémái miatt nehezen is foglalkoztathatók. Magyarország kirívóan nagy foglalkoztatási lemaradása döntően erre vezethető vissza. Az okokat teljes mélységében nem ismerjük. A szükséges kutatási irányok azonban eléggé világosak: mindenekelőtt az ő foglalkoztatási helyzetüket meghatározó összefüggéseket kell jobban megértenünk.

HIVATKOZÁSOK

- Duflo, E. (2001): Schooling and labor market consequences of school construction in Indonesia: evidence from an unusual policy experiment. *American Economic Review*, szeptember.
- Fazekas K. – Köllő J. (1990): *Munkaerőpiac tőkepiac nélkül*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Fuente, A. – Donenech, R. (2001): Human capital growth regressions: How much difference does data quality make? *CEPR Working Paper*, No. 2466
- Galasi P. (2004a): Valóban leértékelődtek a felsőfokú diplomák? *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, BWP 2004/3. szám
- Galasi P. (2004b): Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon 1994–2002. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, BWP 2004/4. szám
- Hermann Z. (2004): Továbbtanulási döntés az általános iskola végén: a kulturális és a jövedelmi tényezők szerepe. PhD disszertáció. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Szociológia Doktori Iskola.
- Kertesi G. (2000): Ingázás a falusi Magyarországon (egy megoldatlan probléma), *Közgazdasági Szemle*, 10. sz.
- Kertesi G. – Kézdi G. (2004) : Általános iskolai szegregáció: okok és következmények. *Budapesti Munkagazdaságtani Füzetek*, BWP 2004/7.szám. Megjelenés alatt: *Közgazdasági Szemle*, 2005
- Kertesi G. – Köllő J. (2001): A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése. *Közgazdasági Szemle*, 11. szám
- Kertesi G. – Köllő J. (2002): Labour demand with heterogenous labour inputs after the transition in Hungary, 1992–1999. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, BWP 2002/5. sz.
- Kézdi G. (2002): Two phases of labour market transition in Hungary: intersectoral reallocation and skill-biased technological change. *Budapest Working Papers on the Labour Market*, BWP 2002/2. sz.
- Kézdi G. (2004): Iskolázottság és keresetek. In: *Munkaerőpiaci tükrök 2004*. MTA KTI–Országos Foglalkoztatási Közalapítvány, Budapest.
- Köllő, J.(1997) : A napi ingázás feltételei és a helyi munkanélküliség Magyarországon, *Esély*, 1997, 2 szám

- Köllő J. (2004): Miért (hogyan) alacsony a foglalkoztatás Magyarországon? Háttéranyag a *Tudásalapú gazdaság és munkaerőpiac Magyarországon a XXI. században* című NKFP konferenciára. Szirák, 2004. november 5–6.
- Mokyr, J. (2002): *The gifts of Athena. Historical origins of the knowledge economy*. Princeton University Press.
- OECD (1999): *Classifying Educational Programmes. Manual for ISCED-97 Implementation in OECD Countries*. OECD, Párizs
- OECD (2003a) : *Employment Outlook: 2003. Towards more and better jobs*. OECD, Párizs
- OECD (2003b). *Education at a Glance: 2003*. OECD, Párizs
- Orosz É. (1993): A magyar egészségügy területi egyenlőtlenségei. In: Enyedi Gy. (szerk.): *Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- Wossmann, L. (2001): Specifying human capital: a review and some extensions. *Kiel Institute of World Economics*, augusztus

1. FÜGGELÉK

LEMORZSOLÓDÁSI ARÁNYOK BECSLÉSE ÁLLOMÁNYI ADATOKBÓL

Mivel egy-egy évjárat iskolai pályafutását végigkísérő longitudinális megfigyelések nem állnak rendelkezésre, ezért azt csak közelítő módszerrel – az egymást követő évek keresztmetszeti adataiból – tudjuk rekonstruálni. A főszoveg 7. ábráján az 1983/84. tanévben beiskolázott kohorsz iskolai pályafutását ezzel a módszerrel rekonstruáltuk. A számítások során évfolyamszintű létszámadatokat, évismétlő diákok évfolyamonkénti adatait, illetve a különböző iskolatípusokban továbbtanulók arányára vonatkozó adatokat használtunk fel³⁶.

Először a rendelkezésre álló évfolyamonkénti létszámadatok (N) és az évfolyamonkénti évismétlők számára (R) vonatkozó adatok segítségével meghatároztuk a továbbhaladó diákok számát (C), majd megbecsültük a továbbhaladó ($c = continue$), az évismétlő ($r = repeat$), illetve a lemorzsolódó ($d = drop out$) diákok évfolyamonkénti arányát. A tanéveket t alsó indexszel ($t = 1, 2, 3, \dots$), az évfolyamokat k felső indexszel ($k = 1, 2, 3, \dots$) jelölve³⁷, a t -edik év k -adik évfolyamáról a $(t+1)$ -edik év $(k+1)$ -edik évfolyamára továbbhaladó tanulók arányát a következőképpen kapjuk meg:

$$c_{t+1}^{k+1} = \frac{C_{t+1}^{k+1}}{N_t^k} = \frac{N_{t+1}^{k+1} - R_{t+1}^{k+1}}{N_t^k}.$$

A t -edik év k -adik évfolyamos tanulói közül a $(t+1)$ -edik évben *évet ismétlő* tanulók aránya:

$$r_{t+1}^k = \frac{R_{t+1}^k}{N_t^k}.$$

A t -edik évben a k -adik évfolyamos tanulók közül az *iskolából kimaradt* tanulók³⁸ aránya:

³⁶ 1983/84 és 1990/91 között: létszám- és évismétlő-adatok évfolyamonként. 1990/91: az általános iskolát befejezők továbbtanulási aránya a különböző középfokú iskolatípusokban. Évfolyamonkénti létszám- és évismétlő-adatok a szakiskolákban (1991/92-1992/93); a szakmunkásképző iskolákban (1991/92-1993/94); a szakközépiskolákban és a gimnáziumokban (1991/92-1994/95). Az 1994/95-ben érettségizettek közül a felsőfokon továbbtanulók aránya.

³⁷ t és k indexek külön futnak, és $t \geq k$.

³⁸ Ahol D_t^k az iskolából kimaradt tanulók száma.

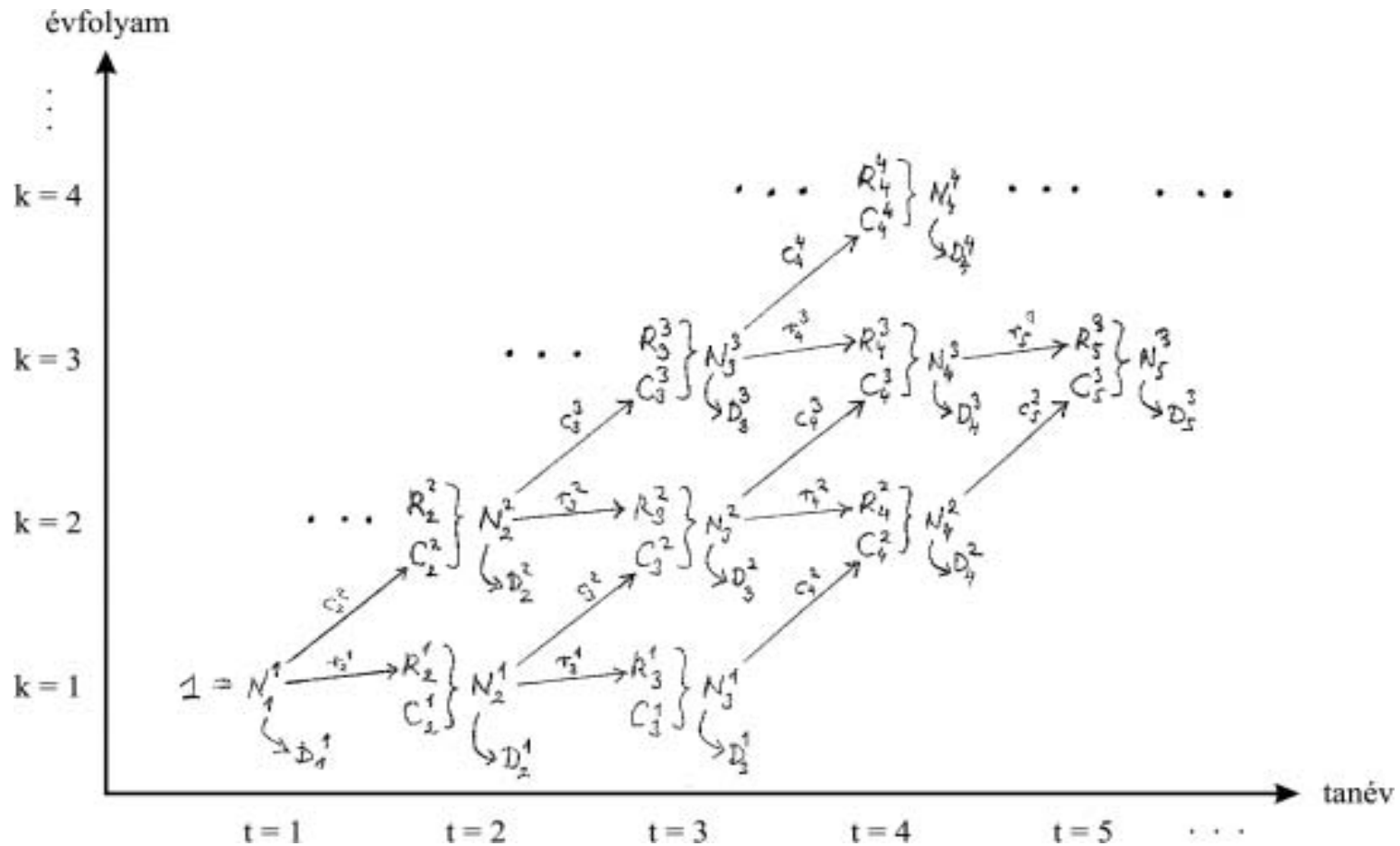
$$d_t^k = \frac{D_t^k}{N_t^k} = \frac{N_t^k - (C_{t+1}^{k+1} + R_{t+1}^k)}{N_t^k} = 1 - (c_{t+1}^{k+1} + r_{t+1}^k).$$

Az így kiszámolt arányokat felhasználva rekonstruáltuk az adott kohorsz iskolai pályafutását. Az adatok nem tették lehetővé, hogy megkülönböztessük az évismételőket az újonnan beiratkozottaktól. Ezért azt feltételeztük, hogy mindkét csoportban ugyanakkora az évismétlők, továbbhaladók és lemorzsolódottak aránya. Mivel az általános iskolát 16 éves korukig (10 év alatt) el nem végzők befejezetlen általános iskolai végzettséggel kerülnek ki az iskolarendszerekből, ezért 10 évig kísértük nyomon a kohorsz általános iskolai pályafutását, vagyis azt feltételeztük, hogy legfeljebb kétszer ismételtet évet valaki. Ha valaki kettőnél többször ismételt, akkor azt úgy vettük, hogy kimaradt az iskolából: $0 \leq t - k \leq 2$.

Az *F1. ábrán* látható folyamatábrán (gráfon) a $t = 1$ évben 1. évfolyamosként ($k = 1$) beiskolázott kohorsz létszámát egységnyinek (1-nek) vettük, és ennek és csakis ennek az évjáratnak az iskolai pályafutását követjük nyomon 10 éven keresztül. A gráf segítségével megvizsgálhatjuk, hogy az adott évjárat hányad része marad ki az általános iskolából, illetve hányad része végzi azt el 8, 9, illetve 10 év alatt.

A gráf éleihez hozzárendeltük a továbbhaladók, illetve az évismétlők arányára vonatkozó információkat. A lemorzsolódók aránya ezekből az adatokból reziduummként megkapható. A kiindulóponttól távolabb eső pontokhoz a gráf éleit követve többféle útvonalon juthatunk el. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy az induló kohorsz hányad része jutott el egy adott pontba, akkor ezt a gráf éleihez rendelt megfelelő továbbhaladási, illetve évismétlési arányok szorzatösszegeiként kaphatjuk meg.

Példának okáért tekintsük az induló korosztálynak ($t = 1, k = 1$) azt a részét, amely – mondjuk – a 3. tanévben a 2. évfolyamra jutott el. Ők kétféle módon juthattak oda. (i) Egy részük évet ismételt a 2. tanévben (r_2^1), de a következő évben sikerrel továbbjutott a 2. évfolyamra (c_3^2). E tanulók száma: $r_2^1 c_3^2$. (ii) A kohorsz másik része sikerrel vette az akadályt a 2. tanévben (c_2^2), de évet ismételt a 3. tanévben (r_3^2). E diákok száma: $c_2^2 r_3^2$. Az induló kohorszból a 3. tanévben a 2. évfolyamra eljutott tanulók aránya összesen nem más, mint e két szorzat összege: $r_2^1 c_3^2 + c_2^2 r_3^2$. Hasonló elv alapján határozhatjuk meg azt is, hogy az induló évjáratnak hányad része maradt ki az iskolából ezen a ponton. Azt már tudjuk, hogy a kiindulópontból hányan jutottak ide: $r_2^1 c_3^2 + c_2^2 r_3^2$ -en. E tanulók egy része a 4. tanévben továbbjutott a 3. évfolyamra – $(r_2^1 c_3^2 + c_2^2 r_3^2) c_4^3$ –, egy másik része viszont évet ismételt:

F1. ábra: A $t=1$ tanévben 1. évfolyamon ($k=1$) beiskolázott kohorsz általános iskolai pályafutásának folyamatábrája: a továbbhaladás, évismétlés és lemorzsolódás gráfja ($t \leq 10$, $k \leq 8$, $0 \leq t - k \leq 2$)

$(r_2^1 c_3^2 + c_2^2 r_3^2) r_4^2$. A maradék pedig kimaradt az iskolából:
 $(r_2^1 c_3^2 + c_2^2 r_3^2) [1 - (c_4^3 + r_4^2)]$.

Az általános iskolát az adott kohorszból befejezők számát ezután az 1990/91-es továbbtanulási arányoknak megfelelően osztottuk szét a különböző típusú középiskolák között. Majd az előzőekben ismertetett eljárást a továbbhaladók, évismétlők és kiesők arányának kiszámítására megisméltük a középfokú iskolatípusokban is, ismét azt feltételezve, hogy legfeljebb kétszer ismételhet évet valaki. Aki ez alatt nem fejezi be az adott típusú középiskolát, az kimarad az iskolából. Ebben az esetben sem tudtuk megkülönböztetni az évismétlők és újonnan beiratkozottak csoportját, vagyis ismét csak azt feltételeztük, hogy mindkét csoportban egyforma arányú az ismétlés, a továbbhaladás és a lemorzsolódás. A számítások azt az esetet is figyelmen kívül hagyják, hogy azok közül, akik kiesnek az egyik típusú középiskolából (például gimnáziumból), visszakerülhetnek a nappali tagozatos iskolarendszerbe úgy, hogy egy másik típusú középiskolában (pl. szakmunkásképzőben) újrakezdi tanulmányaikat. Ezért a lemorzsolódókra vonatkozó becslések felső becsléseknek tekinthetők.

2. FÜGGELÉK

MAGYARORSZÁG FOGLALKOZÁSI LEMARADÁSÁNAK TÉNYEZŐKRE BONTÁSA

Jelöljük F -fel a foglalkoztatási rátát, EU és M indexekkel az Európai Unió átlagának, illetve Magyarországnak az adatát, f^i -vel az i -dik iskolai végzettséggel rendelkező munkaerő foglalkoztatási rátáját, s^i -vel pedig az illető végzettséggel rendelkező munkaerő-kategória részarányát a népesség 25-64 éves korcsoportjában. A felbontás kétféle módon végezhetjük el:

$$\begin{aligned} F_{EU} - F_M &= \sum_i f_M^i (s_{EU}^i - s_M^i) + \sum_i s_{EU}^i (f_{EU}^i - f_M^i) \\ &= \sum_i f_{EU}^i (s_{EU}^i - s_M^i) + \sum_i s_M^i (f_{EU}^i - f_M^i). \end{aligned}$$

Az első esetben – lásd a képlet első sorát! – a magyarországi iskolai végzettség-specifikus foglalkoztatási rátákat és az EU iskolai végzettség szerinti megoszlását vesszük alapul a súlyozásnál, a második esetben – lásd a képlet második sorát – Az EU átlagos iskolai végzettség-specifikus foglalkoztatási rátáit és Magyarország iskolai végzettség szerinti megoszlását.

A főszöveg 4. táblázatában szereplő dekompozíciót az F2. táblázat adatainak felhasználásával végeztük el.

A 25-64 éves férfiak foglalkoztatási rátái és iskolai végzettség szerinti megoszlása Magyarországon és az Európai Unióban, 2001

Iskolai végzettség	Foglalkoztatási ráta		Népességen belüli arány	
	Európai Unió átlaga	Magyarország ^a	Európai Unió átlaga	Magyarország
Felső középiskolánál kevesebb	0,71	0,57	0,38	0,63
Felső középiskola	0,82	0,75	0,39	0,22
Felsőfok	0,88	0,84	0,23	0,15
Együtt / Összesen	0,79	0,65	1,00	1,00
Különbség	0,14		–	

Források:

Az EU-országok foglalkoztatási adatainak forrása: OECD (2003a), Statistical Annex Table D., a népesség végzettség szerinti megoszlásának forrása: OECD (2003b). A Magyarországra vonatkozó adatok: a 2001. évi népszámlálás adatainak felhasználásával számított adatok.

^a Magyarország II. besorolás: felső középiskolai végzettségűek a gimnáziumban és szakközépiskolában (érettségit adó képzésben) végzettek.